

Wielkie Miasta Pogranicza
Grybów i Velký Šariš

Wielkie Miasta Pogranicza
Grybów i Velký Šariš

Velké pohraničné mestá
Grybów a Velký Šariš

The Great Borderland Towns
Grybów and Velký Šariš

Wydawca:

Urząd Miejski w Grybowie
ul. Rynek 12
33-330 Grybów
tel. 18 445 01 40
umgrybow@pro.onet.pl
www.grybow.pl

Fotografie:

Łukasz Olszewski
Mateusz Książkiewicz
MVDr. Peter Holakovský
Zdjęcia z zasobów Urzędu Miejskiego w Grybowie
Zdjęcia z zasobów Urzędu Miejskiego Veľký Šariš

Realizacja wydawnicza:

Agencja Fotograficzno-Wydawnicza Olszewski
Łukasz Olszewski
www.olszewskiphoto.pl

Redakcja techniczna:

Łukasz Olszewski

Korekta merytoryczna:

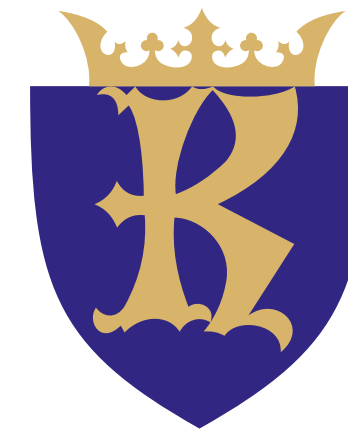
Urząd Miejski w Grybowie – Marta Kościsz
Mestské múzeum vo Veľkom Šariši – PhDr. Božena Tomášová

Wielkie Miasta Pogranicza **Grybów i Veľký Šariš**

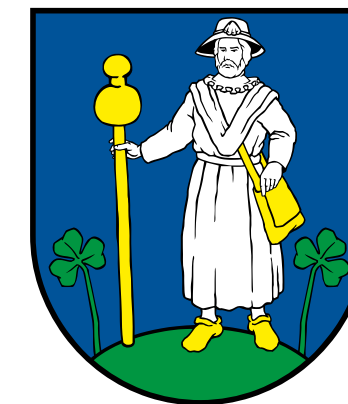
Veľké pohraničné mestá **Grybów a Veľký Šariš**

The Great Borderland Towns **Grybów and Veľký Šariš**

Miasto Grybów

Mesto Veľký Šariš

Publikacja wydana w ramach projektu „Uchronić od zapomnienia – prezentacja kultur pogranicza polsko-słowackiego” współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego Program Interreg V-A Polska-Słowacja 2014-2020.

Wyłącznie odpowiedzialność za zawartość niniejszej publikacji ponoszą jej autorzy i nie może być ona utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Unii Europejskiej.

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

ISBN 978-83-948824-0-2

© Copyright by Urząd Miejski w Grybowie
Grybów 2017

Grybów 2017

Drodzy mieszkańcy!

Z wielką przyjemnością pragniemy przekazać w Państwa ręce publikację, opisującą kilkusetletnią, barwną historię dwóch miast partnerskich – Grybowa i Velký Šariša. Album jest efektem realizacji wspólnego projektu pn. „Uchronić od zapomnienia – prezentacja kultur pogranicza polsko-słowackiego” w ramach Programu Interreg V-A Polska-Słowacja 2014-2020, ale również efektem kilkunastoletniej współpracy i wymiany międzynarodowej pomiędzy obydwoma miejscowościami.

Grybów i Velký Šariš założone zostały jako miasta w podobnym okresie i przez kilka stuleci miały zdecydowany wpływ na rozwój swoich regionów, zachowały również swoje prawa miejskie. Późniejsze losy zmieniły zasięg tego oddziaływania, ale tradycja i urok stuleci pozostał.

W albumie staramy się przywołać obrazy z przeszłości, ale również poprzez liczne zdjęcia ukazać dzisiejszy rozwój miast oraz chronione i zachowane przez wieki walory krajobrazowe.

Mamy nadzieję, że bogata historia, piękno przyrody oraz gościnność i serdeczność mieszkańców tych terenów, zachęca zawsze mile widzianych Gości do zaplanowania wypoczynku w dobrze przygotowanej bazie noclegowej, gastronomicznej i rekreacyjnej.

Dear inhabitants,

We would like to present you the publication describing the colorful history of two partner towns – Grybow and Velký Šariš. This album is the result of the project realization „Protect from oblivion – presentation of cultures of the Polish-Slovak border”. It is also the result of many years of cooperation and international exchange between the two towns.

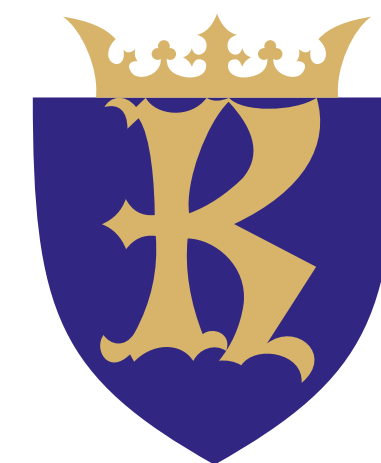
Grybów and Velký Šariš were founded in a similar period and for several centuries had a decisive influence on the development of their area. Later everything changed but the tradition and charm of the centuries remained. They also kept their city rights.

In the album we try to bring back images from the past, but also through many photographs showing today's urban development and landscape values.

We hope that the rich history, the beauty of nature and the hospitality and warmth of the inhabitants of these areas will always be a welcome to you to plan your holiday in well-prepared accommodation, catering and recreation facilities.

*Paweł Fyda
Burmistrz Miasta Grybów*

Miasto Grybów

Milí občania!

S veľmi príjemným pocitom odovzdávame do Vašich rúk publikáciu, popisujúcu niekoľko storočí pestrofarebnej histórie dvoch partnerských miest – Grybova a Velkého Šariša. Fotoalbum je výsledkom realizácie spoločného projektu nazvaného Zachrániť pred zabudnutím – prezentácia kultúr poľsko-slovenského pohraničia v rámci Programu Interreg V-A Poľsko-Slovensko 2014-2020, ale tiež výsledkom niekoľko desaťročnej medzinárodnej spolupráce a výmeny medzi oboma mestami.

Grybów a Velký Šariš boli založené ako mestá v tom istom období a niekoľko storočí mali rozhodujúci vplyv na rozvoj svojich regiónov, zachovali si tiež svoje mestské výsady. Neskoršie osudy zmenili dosah tohto pôsobenia, ale tradície a čaro stáročí zostali.

V obrazovej publikácii usilujeme sa vyvolať obrazy z minulosti, ale tiež cez mnohé fotografie ukázať dnešný rozvoj miest, ako aj chránené a zachované počas dlhých čias krajinné bohatstvo.

Veríme, že bohatá história, krása prírody, ako aj pohostinnosť a srdečnosť obyvateľov tohto územia, podnieti vždy milo očakávaných hostí napláňovať si odpočinok v dobre pripravenej ubytovacej, gastronomickej a rekreačnej základni.

Dear inhabitants,

We would like to present you the publication describing the colorful history of two partner towns – Grybow and Velký Šariš. This album is the result of the project realization „Protect from oblivion – presentation of cultures of the Polish-Slovak border“. It is also the result of many years of cooperation and international exchange between the two towns.

Grybów and Velký Šariš were founded in a similar period and for several centuries had a decisive influence on the development of their area. Later everything changed but the tradition and charm of the centuries remained. They also kept their city rights.

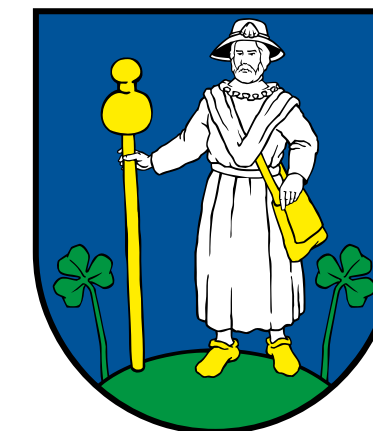
In the album we try to bring back images from the past, but also through many photographs showing today's urban development and landscape values.

We hope that the rich history, the beauty of nature and the hospitality and warmth of the inhabitants of these areas will always be a welcome to you to plan your holiday in well-prepared accommodation, catering and recreation facilities.

doc. Ing. František Bartko CSc.

Primátor Mesta Velký Šariš

Mesto Velký Šariš

Grybów

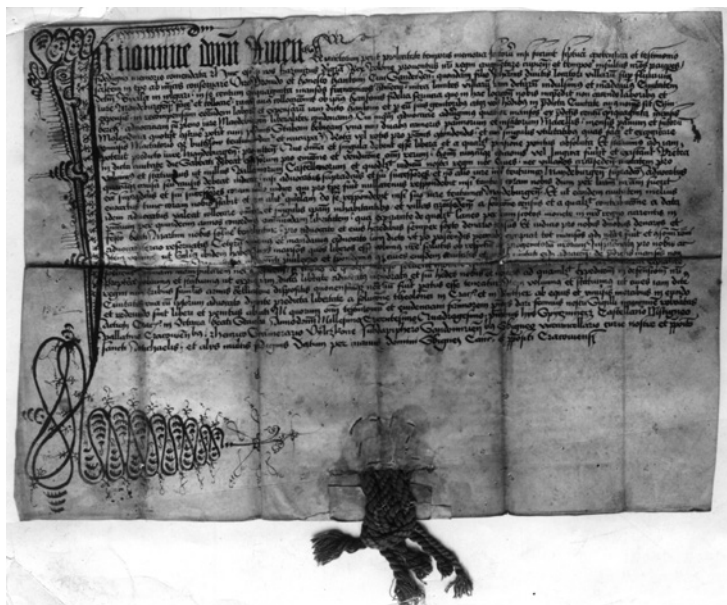
📍 N 49° 37' 26" E 20° 56' 52"

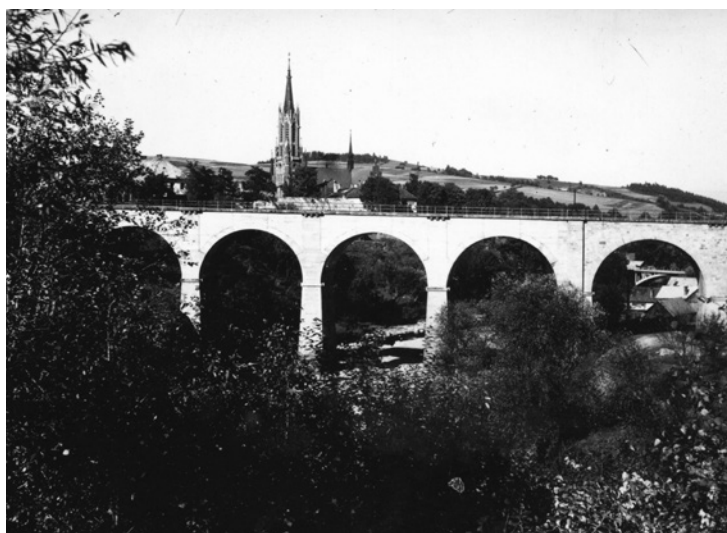
Serdecznie witamy w Grybowie, mieście malowniczo położonym w dolinie rzeki Biała Tarnowska, w południowo-wschodniej części województwa małopolskiego. Miasto posiada bardzo długą i bogatą historię. Odkryte w tym rejonie narzędzia krzemienne wskazują, że teren ten był zamieszkały już w epoce neolitu. Drugim odkrytym znaleziskiem archeologicznym jest skarb monet rzymskich oraz figurka z brązu pochodząca z III-IV stulecia n.e.

Grybów otrzymał prawa miejskie w dniu 15 maja 1340 r. Nadał je mieszczaninowi sądeckiemu Hanko, król Kazimierz Wielki. Miasto było trzecim po Starym i Nowym Sączu grodem średniowiecznej Sądeckizny. Dobra lokalizacja zapewniała od samego początku dogodne warunki do rozwoju handlu i rzemiosła. Krzyżujące się tutaj szlaki handlowe wiodły przez trzy bramy – Sądecką, Biecką i Siolkowską – w kierunku z Krakowa przez Czchów i Grybów do Bardiowa na Węgrzech (tzw. szlak węgierski) oraz z Nowego Sącza do Biecza i dalej na Ruś. Takie położenie powodowało szybki rozwój licznych zakładów sukienniczych, składów win węgierskich, młynów, browarów, a wójt otrzymał przywilej budowy folusza i organizowania targów. Handlowano miedzią, ołowiem, saletrą, miodem i winem, a mieszczanie zrzeszali się w licznych bractwach. Od XV w. miasto prowadziło systematyczną wymianę handlową z Bardiowem i Kieżmarkiem. Utworzona została komora celna, która zasilała finansowo nie tylko budżet monarchy, ale również mieszczan grybowski oraz m.in. klasztor ss. Klarysek w Starym Sączu.

Z przekazów Jana Długosza oraz innych zachowanych dokumentów wynika, że miasto otrzymywało liczne przywileje zarówno od dynastii Jagiellonów, jak również od późniejszych monarchów. Nadania te trwały aż do czasów Jana Kazimierza. Pomimo, że Grybów pozostawał na uboczu wielkich wydarzeń historycznych tego okresu, to jednak odwiedzali go co znamienitsi przedstawiciele możnych rodów, a Król Władysław Jagiełło przejeżdżał tędy dwukrotnie w latach 1410 i 1417 w drodze na spotkanie z Zygmuntem Luksemburczykiem. Regionalne znaczenie Grybowa wzrosło na tyle, że nadano mu na bardzo długi okres prawa starostwa niegrodowego. Okres największego rozkwitu miasta przypada na wiek XVI i XVII. Nadal prowadzono działalność w zakresie handlu i rzemiosła, ale istniały tu już szkoła, ratusz, szpital oraz kościoły – parafialny pw. św. Katarzyny, filialny kościół pw. św. Bernardyna oraz kościółek szpitalny pw. św. Anny, który pełnił jednocześnie rolę kaplicy cmentarnej. W 1577 r. na przedmieściu Grybowa powstał kościół pw. św. Krzyża. Młodzież studiowała m.in. w Akademii Krakowskiej. Jednym z profesorów Akademii był syn grybowskiego mieszczanina Jan Kopcia-Kopciowic, absolwent tejże uczelni oraz Uniwersytetu Rzymskiego. Poziom życia sprawiał, że mieszkańcy umieli docenić nie tylko zdobywaną wiedzę, ale również i sztuki piękne. Istniała tu bowiem m.in. tzw. szkoła Wita Stwosza. Niektórzy historycy twierdzą, że to w niej wyrzeźbiono słynną Madonnę z Kruźlowej oraz posągi Mojżesza i Eliasza, które podziwiać można w grybowskiej Bazylice. Z tego okresu pochodzi część zabytków jakie zachowały się do dnia dzisiejszego na terenie naszego miasta. Można chociażby wymienić znajdującą się w Rynku kamienicę z 1616 r., w której mieszczą się obecnie biura SHP „SKŁADNICA”, modrzewiową plebanię z 1699 r., w której mieści się Muzeum Parafialne oraz zabytki sztuki sakralnej przechowywane w Muzeum Parafialnym i tutejszej Bazylice Mniejszej. Nie ominęły miasta liczne pożary i epidemie. Największą jednak klęską dla Grybowa i okolic był najazd szwedzki w 1655 r. Najeźdźcy splądrowali miasto i podpaliли północną stronę Rynku, ratusz i kramy kupieckie, a także stary, kazimierzowski jeszcze kościół. Zniszczyli również doszczętnie zamek. Mieszkańcy stawiali opór i wreszcie doszło do bitwy pod Czerwoną Górą. Upamiętnia ją obraz znajdujący się w Bazylice Mniejszej. Jego replika umieszczona jest w murze oporowym znajdującym się przy ul. Węgierskiej. Sytuacja pogorszyła się dodatkowo, kiedy w roku 1657 w mieście pojawiły się wojska księcia Rakoczego niszcząc wszystko, co mieszczenie z wielkim trudem zaczęli odbudowywać. Zapoczątkowało to powolny upadek miasta.

Kopia XV-wiecznego dokumentu lokacyjnego
Kópia zakladateľského dokumentu z XV. storočia
A copy of the founding act from the 15th century

Wiadukt kolejowy przed II Wojną Światową
Železničný most pred 2. svetovou vojnou
Railway viaduct before World War II

Wielkim zrywem patriotycznym mieszkańców był udział w powstaniu styczniowym. W początkowym okresie władze austriackie zachowały swoją neutralność. Z czasem podjęto jednak bardziej zdecydowane działania, a 28 lutego 1864 r. pojawiła się w Grybowie kompania wojska, która stacjonowała tu do września. Zdarzenie to upamiętnia krzyż powstańczy znajdujący się przy ul. Kazimierza Wielkiego.

Pomimo trudnej sytuacji gospodarczej mieszczanie grybowscy brali udział w konfederacji barskiej, a w rejonie Grybowa stacjonował ze swym oddziałem Kazimierz Pułaski. Miasto nie ucierpiało od działań wojennych, ale przez ponad trzy lata wspierało walczących podatkami w gotówce i naturze.

Niekorzystnie na rozwój miasta wpływały również kolejne rozbiory Polski. Grybów, który znalazł się pod panowaniem austriackim, przeżywał okres stagnacji gospodarczej. Zaborcy w ramach reformy administracyjnej znieśli istniejący od XVI w. powiat grybowski, a miasto włączyli do cyrkułu sądeckiego. Pogłębiająca się z roku na rok bieda, epidemia cholery, powódzie i duże mrozy oraz panujący powszechnie głód, przyczyniły się do udziału najbardziej części lokalnej społeczności w rabacji chłopskiej, która miała miejsce w roku 1846.

Wracając ze swojej podróży po Galicji z początkiem listopada 1849 r. miasto odwiedził cesarz Franciszek Józef I, któremu towarzyszył książę austriacki Hosch. Książę stał się późniejszym właścicielem dworku wybudowanego na istniejących w centrum miasta ruinach średniowiecznych. Rodzina Hoschów na wiele dziesiątków lat związała się z Grybowem, a na miejscowym cmentarzu znajduje się ich pomnik – grobowiec. Kilka lat później mieszkańcy przywitani innego członka panującej dynastii, arcyksięcia Karola Ludwika. Wspomniane powyżej podróże spowodowane były niepokojem o stan państwa po groźnym wstrząsie, jakim była Wiosna Ludów.

Wielkim zrywem patriotycznym mieszkańców był udział w powstaniu styczniowym. W początkowym okresie władze austriackie zachowały swoją neutralność. Z czasem podjęto jednak bardziej zdecydowane działania, a 28 lutego 1864 r. pojawiła się w Grybowie kompania wojska, która stacjonowała tu do września. Zdarzenie to upamiętnia krzyż powstańczy znajdujący się przy ul. Kazimierza Wielkiego.

W roku 1863 odwiedził miasto Artur Grottger, malarz Powstania Styczniowego. Zamieszkał on na dworze Hoscha, u wujostwa swojej narzeczonej Wandy Monné. Tu artysta namalował kilka obrazów, m.in. obraz „Kometa”, na którym utrwalony został ogólny widok Grybowa.

Autonomia, jaką otrzymała Galicja w roku 1867, wpłynęła na reaktywację powiatu grybowskiego. W mieście zaczął rozwijać się przemysł tkacki, drzewny, młynarski i naftowy oraz rzemiosło. Najliczniejsi byli kuśnierze, szewcy i garbarze. Handlem zajmowali się

głównie Żydzi. W sposób istotny na rozwój miasta i powiatu wpłynął fakt, że Grybów w roku 1876 połączony został koleją żelazną Tarnów – Leluchów. U schyłku XIX w. nastąpił też znaczny rozwój oświaty i kultury. Założona została szkoła kołodziejsko-kowalska, powstał oddział ochotniczej straży pożarnej, działalność swoją rozwinęło Towarzystwo Gimnastyczne „SOKÓŁ”, które przystąpiło do budowy obiektu strażnicy przy ul. Kościuszki – obecnie siedziba Miejskiego Domu Kultury. Ożywienie gospodarcze miasta było inspiracją do powstawania licznych stowarzyszeń kredytowych, w tym Towarzystwa Zaliczkowego.

W 1889 r. przybyli do Grybowa Stanisław Wyspiański oraz Józef Mehoffer. Wyspiański, który dokumentował galicyjskie zabytki sztuki sakralnej, wykonał szkice odrzwi nieistniejącego już kościoła pw. św. Bernardyna oraz figury Madonny Grybowskiej z Dzieciątkiem Jezus. Figura Madonny wraz ze szkicami z miejscowego kościółka znajdują się obecnie w Muzeum Narodowym w Krakowie.

Pierwsza połowa XX w., to walki i zniszczenia I i II wojny światowej. W trakcie I wojny światowej grybowski chłopcy wcielani byli do armii austriackiej, ale młodzież strzelecka wyjechała na punkt zborny Legionów do Krakowa i dołączyła do Legionu Wschodniego płk. Hallera. W pierwszych latach niepodległości mieszkańcy brali aktywny udział w wojnie polsko-ukraińskiej, polsko-bolszewickiej, a nieliczni również w walkach o Śląsk. Tablica na budynku Urzędu Miejskiego upamiętnia nazwiska niektórych z nich. Grybów był również ośrodkiem lokalnych wieców chłopskich, a na terenie plebani przebywał Wincenty Witos. Świadkiem obrony w późniejszym

Dzisiejszy wygląd wiaduktu kolejowego
Dnešná podoba železničného mostu
The railway viaduct today

jego procesie był proboszcz miejscowej parafii. W okresie międzywojennym rozwijano szkolnictwo, różne formy aktywności kulturalnej i sportowej. Coraz liczniejsze były związki paramilitarne. Kolejna reforma administracyjna spowodowała jednak likwidację powiatu grybowskiego obejmującego wówczas 72 miejscowości. Decyzję tę podjęto na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z grudnia 1931 r.

W dniu 7 września 1939 r. wojska niemieckie zajęły miasto i rozpoczęła się trwająca sześć lat okupacja niemiecka. Przy ul. Grunwaldzkiej utworzono przejściowy obóz jeniecki, istniało tu również więzienie. To właśnie tutaj, w okolicach Grybowa dokładnie w Białej Niżnej w roku 1942 doszło do zbiorowego mordu dokonanego na Żydach. W bestialski sposób strzałem w tył głowy zabito ponad 360 niewinnych ludzi: m.in. kobiet, dzieci i starców. Prawie 2/3 Grybowa uległo całkowitemu zniszczeniu. Zburzono wiele domów i zakładów, wysadzono most kolejowy i most kołowy na rzece Białej, spłonął drewniany kościół pw. św. Bernardyna, uszkodzony został kościół parafialny. W Parku Miejskim w Grybowie, znajduje się pomnik Ofiar

Faszystów upamiętniający grybowian, którzy zginęli w czasie II wojny światowej oraz dąb poświęcony pamięci Karola Romańczyka, grybowianina, ofiary NKWD. Był on ostatnim dowódcą policji w województwie warszawskim. Po wyjeździe na wschód został aresztowany przez NKWD, osadzony w obozie w Ostaszewie, a następnie zamordowany w Twerze. Pochowano go w dołach śmierci w Miednoje.

Nowego znaczenia nabrał Grybów w okresie powojennym. Racjonalna polityka gospodarcza umożliwiła szybką odbudowę ze zniszczeń wojennych oraz rozwój infrastruktury niezbędnej do prawidłowego funkcjonowania wszystkich sfer życia gospodarczego i społecznego. Zniszczony rynek wybrukowano kostką, wyasfaltowano drogi, odbudowano kościół z jego strzelistą neogotycką wieżą, mosty, a także zniszczone w czasie działań wojennych kamieniczki.

W kolejnych latach rozbudowano sieć handlową Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, wzniesiono dom handlowy, powstał nowy budynek dworca kolejowego, Poczty Polskiej, ośrodek zdrowia. Nastąpił znaczny rozwój oświaty i kultury. Wybudowano szkołę podstawową tzw. „TYSIĄCLATKĘ”, przedszkole samorządowe „Pod Topolą”. W tych latach dobrze funkcjonuje już Liceum Ogólnokształcące i Zespół Szkół Zawodowych. Powstaje Ośrodek Politechniki Warszawskiej. Utworzono Miejski Dom Kultury, Miejską Bibliotekę Publiczną oraz Muzeum Parafialne. Wybudowano stadion sportowy, pole namiotowe, powstał Zakład Opiekuńczo-Leczniczy „Caritas”, Bank Spółdzielczy oraz oddziały innych banków. Niewątpliwie w powojennym rozwoju miasta ogromną rolę odgrywa wybudowany w latach 60-tych Zakład Stolarki Budowlanej „STOLBUD”. W najlepszym dla tego zakładu okresie pracę znajdowało ponad 600 osób.

Ale to nie jedyna perełka naszego miasta. Obok niego znajduje się dobrze funkcjonujący zakład pod nazwą Wytwórnia Konstrukcji Stalowych. To właśnie tutaj powstają stalowe konstrukcje mostowe, które swoją architekturą do dnia dzisiejszego zdobią infrastrukturę lokalną.

Doskonałym przykładem jest most kolejowy na rzece Białej w Grybowie, most Kotlarski na rzece Wiśle w Krakowie, czy też most Siekierkowski w Warszawie.

Jednym z ostatnich wybudowanych zakładów pracy jest zakład, który powstał pod koniec lat 70. należący do Spółdzielni Inwalidów „KARPATY”. To tutaj powstają m.in. ubrania, a pracę znajduje kilkaset osób.

Rozwój gospodarczy sprzyja także Gminnej Spółdzielni Samopomoc Chłopska powstałej w 1912 r., która dzisiaj nosi nazwę SHP

„SKŁADNICA”. Doskonale w latach 90. rozwinął się również Grybowski Browar. Pierwsze wzmianki o nim pochodzą z 1804 r.

Nowotworzone zakłady pracy stwarzały też konieczność budowy nowych mieszkań. Powstały zatem dwa osiedla bloków mieszkalnych, najpierw osiedle 600-lecia w latach 60., a następnie osiedle 30-lecia w latach 70. i 80. Dodatkowo dwa bloki mieszkalne wybudowane zostały również przy ul. Topolowej i ul. Jakubowskiego. Znalazło tu swoje miejsce pobytu ok. 1800 grybowian.

Zaradność, pracowitość i gospodarność – to przystawione cechy mieszkańców Grybowa. To właśnie dzięki nim miasto zdobyło w latach 70. dwukrotnie tytuł „WICEMISTRZA GOSPODARNOŚCI”.

Rozwój miasta w ostatnim 25-leciu, to przede wszystkim prężny handel i usługi, budowa nowych sal gimnastycznych przy Gimnazjum i Zespole Szkół Zawodowych, budowa nowych oczyszczalni ścieków czy rozbudowa sieci wodno-kanalizacyjnej. Na miejscu pola namiotowego powstał kompleks boisk sportowych ORLIK 2012, wybudowano zupełnie nowy obiekt przedszkola oraz przeprowadzona została rewitalizacja Rynku. Dla mieszkańców miasta bardzo istotnym wydarzeniem było podniesienie Kościoła Parafialnego pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej do rangi Bazyliki Mniejszej.

Grybów w swej codziennej działalności bardzo często nawiązuje do bogatej historii miasta. W 2015 r., po wieloletniej przerwie powrócono do obchodów „JESIENI GRYBOWSKIEJ”, imprezy kulturalnej nawiązującej do przywileju organizowania targów miejskich. Wznowienie pięknej tradycji miało ogromne znaczenie, a zwieńczeniem sukcesu było nadanie w czerwcu 2016 r. tytułu „MIASTO GRYBÓW – WZOROWA GMINA LIDER KULTURY”. W Małopolsce patronat nad tym konkursem objęli Marszałek Województwa Małopolskiego oraz Wojewoda Małopolski.

Ważne jest również, aby wspomnieć o działających na naszym terenie organizacjach sportowych, m.in. LKS „Grybovia” i UKS ISKRY Grybów. LKS „Grybovia” działa już od 1921 r., a jego największym sukcesem był w latach 90. XX w. udział w rozgrywkach IV ligii w sekcji piłki nożnej (dzisiejsza III liga). Siatkarki i siatkarze z UKS ISKRY zajmują wysokie pozycje w rozgrywkach wojewódzkich, a od roku 2013 Klub organizuje turniej o puchar ziemi grybowskiej, który powoli staje się imprezą międzynarodową.

Miasto dba również o estetykę i wygląd zachowanych – pomimo wielu zawieruch wojennych – zabytków architektury murowanej i drewnianej. Zaliczyć do nich możemy m.in.:

- XIX-wieczny Dwór Hoschów, byłych właścicieli dóbr grybowskich – zbudowany przez Józefa Hoscha w 1828 r., znajdujący się na południowo-wschodniej stronie rynku Grybowa. Dwór jest budynkiem murowanym, piętrowym, w kształcie litery H, która nawiązuje do inicjału inicjatora jego budowy i właściciela. Tutaj Artur Grottger spotykał się z Wandą Monné. W dworze obecnie mieści się Zakład Opiekuńczo-Leczniczy dla osób przewlekle chorych. Do dziś budynek zachował się bez większych zmian, ze swą pierwotną formą architektoniczną. Patron tego Zakładu, nasz rodak, ks. Biskup Karol Pękala, to jeden z najbardziej zasłużonych inicjatorów tworzenia organizacji pomocowych, dyrektor Krajowej centrali Caritas. Jeszcze w roku 1945 rzucił hasło: „POLAKU – MIEJ SERCE”. Hasło to trafiło na podatny grunt, zarówno na terenie ziemi grybowskiej, jak i całej Polski.

- Starą Plebanię – obecnie Muzeum Parafialne, w której można zobaczyć m.in.: olejny obraz św. Sebastiana, ołtarzowy obraz św. Katarzyny z XVIII w., późnobarokowy obraz „Męczeństwo św. Andrzeja”, drewniane epitafium Jadwigi i Marcina Lichoniów z 1644 r., XVIII-wieczną rzeźbę św. Jana Nepomucena, piękne naczynia liturgiczne, pieczęcie parafialne, dawne przedmioty codziennego użytku, dokumenty, fotografie dawnego Grybowa, księgozbiór z najstarszymi zapisami członków Bractwa Różańcowego, pergamin królewski z podpisem Augusta II Mocnego z 1724 r., lancę kozacką z 1920 r., ikony z łemkowskich cerkwi (św. Jerzy, św. Michał, Chrystus Pantokrator, Matka Boska z Dzieciątkiem), ewangelizacje drukowane w XVII i XVIII w. z pięknymi zdobionymi oprawami, judaica – lichtarze żydowskie, 200-letni zwój Tory z grybowskiej synagogi, tałesy, tefiliny, mezuzy i inne przedmioty kultu religijnego Żydów.

- Piękną neogotycką Bazylikę Mniejszą pw. św. Katarzyny, której wieża wznosi się aż na 77 m i przyciąga wzrok zarówno wszystkich mieszkańców, jak i odwiedzających nasze miasto turystów oraz obraz Matki Bożej Przedziwnej łaskami słynący z 1700 r. W tym samym czasie, w którym Grybów otrzymał prawa miejskie, powstała również grybowska parafia pw. św. Katarzyny, której fundatorem był Król Kazimierz Wielki. Kościół stanowi ozdobę naszego grodu. Prace związane z jego budową na początku XX w., prowadził mieszkaniec Grybowa, Roman Olszewski, realizując projekt znanych warszawskich architektów Józefa Dziekońskiego i Zdzisława Mączyńskiego. Kompleksową renowację obiektu i ołtarzy przeprowadzoną w latach 60. zawdzięczamy ks. Adamowi Kazimierczukowi. Wtedy też kościół zyskał miano Sanktuarium Maryjnego. Pierwszy dekanat grybowski powstał w roku 1928, ale największym wydarzeniem było nadanie grybowskiej świątyni tytułu Bazyliki Mniejszej. Miało to miejsce 20 kwietnia 2013 r. Szczególne wyrazy uznania należą się obecnemu proboszczowi ks. Ryszardowi Sorocie, który przy udziale mieszkańców nadał nowy wygląd grybowskiej świątyni i skutecznie doprowadził do sfinalizowania starań o nadanie tytułu Bazyliki Mniejszej. Nadał też nowy wymiar życia duchowego naszej Parafii.

Rynek dzisiaj
Námestie dnes
Market square today

n.p.m.), ok. 1 godz. drogi od centrum miasta. Mała budowla kształtem przypomina świątynię Wang w Karkonoszach. Obiekt jednonawowy z wieżą, otoczony sobotami. Obok kościoła znajduje się pomnik Bohaterów Ziemi Grybowskiej.

Do Grybowa warto przyjechać. Malowniczo położone miasto wśród otaczających je Gór Grybowskich, poprowadzi nas swymi ścieżkami nie tylko na wierzchołki sięgające powyżej 800 m n.p.m., ale również do takich uzdrowisk, jak Krynica-Zdrój, Wysowa czy Kamianna. Niedaleko stąd jest także do granicy ze Słowacją i do zaprzyjaźnionego z nami partnerskiego miasta Wielki Szarysz.

Srdečne vítame v Grybove, meste malebne položenom v údolí rieky Biela Tarnowska, v juhovýchodnej časti Malopolského vojvodstva. Mesto má veľmi dlhú a bohatú históriu. Objavené v tomto rajóne nástroje z kremeňa svedčia, že toto územie bolo obývané už v neolite. Druhým objaveným archeologickým nálezom je poklad rímskych mincí a bronzová soška z III. – IV. st. n. l.

Grybów dostal mestské práva dňa 15. mája 1340. Udelil ich sądeckému mešťanovi Hankovi kráľ Kazimír III. Veľký. Mesto bolo tretím po Starom a Novom Sączy opevneným mestom stredovekého Sądecka. Dobrá lokalizácia zabezpečovala od samého začiatku výhodné podmienky pre rozvoj obchodu a remesiel. Križujúce sa tu obchodné cesty viedli cez tri brány – Sądeckú, Biecku a Siolkowskú – v smere z Krakova cez Czchów a Grybów do Bardejova v Uhorsku (tzv. uhorská cesta), ako aj z Nového Sącza do Biecza a ďalej na Rus. Takáto poloha vyvolala rýchly rozvoj mnohých pracovných textilných, skladov uhorských vín, mlynov, pivovarov a wójt dostal výsady výstavby valchy a organizácie trhov. Obchodovalo sa s meďou, olovom, liadkom, medom a vínom a mešťania sa združovali v početných cechoch. Od XV. st. mesto viedlo systematický výmenný obchod s mestami Bardejov a Kežmarok. Zriadili colnú izbu, ktorá finančne podporovala nielen rozpočet monarchu, ale tiež grybovských mešťanov, ako aj o. i. Kláštor sestier Klarisiek v Starom Sączy.

Zo svedectiev Jana Długosza a iných zachovaných dokumentov vyplýva, že mesto dostávalo početné výsady tak od dynastie Jagelovcov, ako aj od neskorších monarchov. Trvalo to až do čias Jana Kazimíra II. Hoci Grybów sa nachádzal mimo veľkých historických udalostí toho obdobia, tak predsa len ho navštevovali významní

predstavitelia zámožných rodov, ba kráľ Vladislav II. Jagelo prechádzal tade dvakrát v rokoch 1410 a 1417 cestou na stretnutie so Žigmundom Luxemburským. Regionálny význam Grybowa vzrástol natoľko, že na veľmi dlhé obdobie dostal výsady starostva „niegrodového“.

Obdobie najväčšieho rozkvetu mesta pripadá na XVI. a XVII. st. Naďalej sa tu viedol obchod, rozvíjali remeslá, existovali tu už škola, radnica, nemocnica, ako aj kostoly – farský sv. Kataríny, filiálny sv. Bernarda a nemocničný kostolík sv. Anny, ktorý plnil súčasne

úlohu kaplnky na cintoríne. V r. 1577 na predmestí Grybowa vznikol kostol sv. Kríža. Mládež študovala o. i. na Akadémii Krakovskej. Jedným z profesorov akadémie bol syn grybovského mešťana Jan Kopia-Kopciowic, absolvent tej istej školy, ako aj Rímskej univerzity. Životná úroveň spôsobovala, že obyvatelia vedeli oceniť nielen získavané poznatky, ale tiež krásne umenie. Existovala tu predsa o. i. tzv. škola Wita Stwosza. Niektorí historici tvrdia, že práve v nej bola zhotovená slávna Madona z Kruźlowej a sochy Mojžiša a Eliáša, ktoré možno obdivovať v grybovskej bazilike. Z tohto obdobia pochádza časť pamiatok, ktoré sa dodnes zachovali na území nášho mesta. Možno spomenúť hoci len na námestí sa nachádzajúci dom z r. 1616, v ktorom

dnes sídli kancelária SHP Skladnica, smrekovcovú faru z r. 1699, v ktorej sídli Farské múzeum, ako aj pamiatky sakrálného umenia uchovávané vo Farskom múzeu a tunajšej Bazilike Minor.

Mestu sa nevyhli početné požiare a epidémie. Najväčšou pohromou pre Grybów a okolie bola však invázia Švédov v r. 1655. Útočníci vyplenili mesto a podpálili severnú stranu námestia, radnicu a kupecké krámy, ako aj starý kostol, ešte z kazimírskych čias. Úplne zničili tiež hrad. Obyvatelia sa bránili a napokon došlo k bitke pod Czerwonou Górą. Pripomína ju obraz v Bazilike Minor. Jeho replika je umiestnená na opevnenej múre na ul. Węgierskiej. Situácia sa dodatočne zhoršila, keď sa v r. 1657 v meste objavili vojská veľmoža Rákocziho a ničili všetko, čo mešťania s veľkou námahou začali obnovovať. Naštartovalo to postupný úpadok mesta.

Napriek ťažkej hospodárskej situácii sa grybovskí mešťania zapojili do Barskej konfederácie a v rajóne Grybowa mal bazu so svojím oddielom Kazimierz Pułaski. Mesto

neutrpeľo vojnovými aktivitami, ale výše tri roky podporovalo bojujúcich daňami v hotovosti a naturáliách.

Zlý dopad na rozvoj mesta mali tiež potom delenia Poľska. Grybów, ktorý sa ocitol pod rakúskou nadvládou prežíval obdobie hospodárskej stagnácie. Pri delení v rámci administratívnej reformy zrušili existujúci od XVI. st. poviät Grybów a mesto zaradili do cyrkulu sądeckého. Prehlbujúca sa z roka na rok bieda, epidémia cholery, povodne a silné mrazy, ako aj všade panujúci hlad, to všetko prispelo

k tomu, že najchudobnejšia časť miestnej komunity sa zapojila do sedliackeho rabovania v r. 1846.

Pri návrate zo svojej cesty po Haliči začiatkom novembra 1849 mesto navštívil cisár František Jozef I. v sprievode rakúskeho baróna Hoscha. Barón sa neskôr stal majiteľom kaštieľa vystavaného na existujúcich v centre mesta stredovekých ruinách. Rodina Hoschovcov sa na veľa desaťročí spojila s Grybomom a na miestnom cintoríne sa nachádza jej hrobka. O niekoľko rokov neskôr obyvatelia privítali iného člena vládnucej dynastie, arcivojvodu Karola Ludovíta Habsbursko-lotrinského. Uvedené cesty vyvolal nepokoj o stav štátu po veľkom otrase, akým bola jar národov.

Veľkým vlasteneckým prejavom obyvateľov bola účasť na januárovom povstaní. V počiatkoch novembrového obdobia rakúska moc zachovala neutralitu. Postupne však pristúpila k rozhodnejším aktivitám a 28. februára 1864 sa v Grybove objavilo vojsko, ktoré tu zostalo do septembra. Túto udalosť pripomína postalecký kríž na ul. Kazimierza Wielkiego.

V r. 1863 navštívil mesto Artur Grottger. Býval v kaštieli Hoscha, u strýka svojej snúbenice Wandy Monne. Tu umelec namaľoval niekoľko obrazov, o. i. obraz Kometa, na ktorom zachytil celkový pohľad na Grybów.

Autonómia, ktorú dostala Halič v r. 1867 zapôsobila na reaktiváciu poviatu Grybów. V meste sa začali rozvíjať tkáčsky, drevársky, mlynársky a ropný priemysel a remeslá. Najpočetnejší boli kožušníci, obuvníci a garbiari. Obchodu sa venovali hlavne židia. Významným spôsobom na vývoj mesta a poviatu zapôsobilo to, že Grybów v r. 1876 bol spojený so železničnou traťou Tarnov – Leluchov. V závere XIX. st. došlo tiež k značnému rozvoju osvetly a kultúry. Vznikla

kolesársko-kováčska škola, oddiel dobrovoľných hasičov, svoju činnosť rozbehol telovýchovný spolok Sokół, ktorý pristúpil k výstavbe objektu strážnice na ul. Kościuszku – dnešné sídlo mestského domu kultúry. Hospodárske oživenie mesta inšpirovalo k vzniku mnohých kreditných združení, vrátane Preddavkového spolku (Towarzystwa Zaliczkowego).

V r. 1889 prišli do Grybowa Stanisław Wyspiański a Józef Mehoffer. Wyspiański, ktorý dokumentoval haličské pamiatky sakrálné-

ho umenia, zhotovil náčrty vejárav už nejestvujúceho kostola sv. Bernardína a postavy Madony Grybovskej s dieťaťom Ježišom. Postava Madony spolu so šikami z miestneho kostolíka sa dnes nachádza v Národnom múzeu v Krakove.

Prvá polovica XX. st. bola v znamení bojov v prvej a druhej svetovej vojne a vzniknutých škôd. Počas prvej svetovej vojny boli grybovskí mládenci zaradovaní do rakúskej armády, ale strelecká mládež odišla na zberné miesto légii do Krakova a pridala sa k východným légiam plk. Hallera. V prvých rokoch nezávislosti sa obyvatelia aktívne zapájali do poľsko-ukrajinskej a poľsko-boľševickej vojny, ba niektorí tiež do bojov o Sliezsko. Tabuľa na budove mestského úradu pripomína priezviská niektorých z nich. Avšak Grybów bol tiež

centrom lokálnych zhromaždení roľníkov a v areáli fary sa zdržiaval Wincenty Witos. Svedkom obhajoby v jeho neskoršom procese bol miestny farár. V období medzi vojnami sa rozvíjalo školstvo, rôzne formy kultúrnych a športových aktivít. Čoraz početnejšie boli paramilitárne spolky. Nasledujúca administratívna reforma zapríčinila likvidáciu poviatu Grybów, do ktorého vtedy patrilo 72 obcí. Toto rozhodnutie sa zrodilo na základe uznesenia Rady ministrov z decembra 1931.

Dňa 7. septembra 1939 nemecké vojská obsadili mesto a začala sa šesť rokov trvajúca nemecká okupácia. Na ul. Grunwaldzkej vznikol prechodný zajatecký tábor, existovalo tu tiež väzenie. Práve tu, v okolí Grybowa presnejšie v Bialej Nižnej v r. 1942 došlo k masovej vražde židov. Beštiálne strelou do zátylku hlavy zabili vyše 360 nevinných ľudí, vrátane žien, detí a starcov. Skoro dve tretiny Grybowa boli úplne zničené. Zbúrané boli viaceré domy a podniky, do vzduchu bol vyhodnený železničný most a most na rieke Bialej, zhorel drevený kostol sv. Bernardína, poškodený bol farský kostol. V mestskom parku v Grybove sa nachádza pamätník obetiam fašizmu na pamiatku Grybovčanov, ktorí zahynuli v čase druhej svetovej vojny, ako aj dub venovaný pamiatke Karola Romańczyka, Grybovčana, obeť NKVD. Bol to posledný veliteľ polície vo Varšavskom vojvodstve. Po tom, čo odišiel na východ ho NKVD uväznili, umiestnili ho do tábora v Ostaškove a následne zavraždili v Tvere. Pochovali ho v jamách smrti v obci Mednoje.

*Dawny widok dworu Hoschów
Dávna podoba kaštieľa Hoschovcov
Old view of the Hosch manor house*

*Dwór Hoschów obecnie
Kaštieľ Hoschovcov dnes
Hosch manor house today*

Nový význam získal Grybów v povojnovom období. Racionálna hospodárska politika umožnila rýchlu nápravu vojnových škôd a rozvoj infraštruktúry potrebnej pre správne fungovanie všetkých sfér hospodárskeho a spoločenského života. Zničené námestie bolo vydláždené, cesty boli vyasfaltované, obnovil sa kostol s jeho štíhrou neogotickou vežou, mosty a takisto domy zničené počas vojnových operácií.

V ďalších rokoch bola rozostavaná obchodná sieť gminného družstva Samopomoc Chłopska, vybudovaný obchodný dom, vznikla nová budova železničnej stanice, pošty, zdravotné stredisko. Došlo k značnému rozvoju osvety a kultúry. Bola vybudovaná základná škola tzv. tisícročnica, samosprávna materská škola Pod topolom, vzniklo všeobecno-vzdelávacie lýceum, spojená profesijná škola, ako aj školiaco-oddychové stredisko Varšavskej polytechniky. Zriadený bol mestský dom kultúry, mestská verejná knižnica a Farské múzeum. Vystavaný bol športový štadión, stanové pole, vznikli opatrovnícko-liečebný ústav Caritas, Družstevná banka (Bank Spółdzielczy), ako aj pobočky iných bánk.

Nepochybne v povojnovom vývoji mesta obrovskú úlohu zohráva vybudovaný v 60-tych rokoch závod stavebného stolárstva (Zakład Stolarki Budowlanej) STOLBUD. V jeho najlepších časoch prácu tu našlo vyše ponad 600 osôb.

Lenže to nie je jediná malá perla nášho mesta.

Popri nej napr. už dobre fungujúci podnik pod názvom Výrobňa oceľových konštrukcií (Wytwórnia Konstrukcji Stalowych). Práve tu vznikajú mostové oceľové konštrukcie, ktoré svojou architektúrou dodnes zdobia lokálnu infraštruktúru početných obcí. Výborným príkladom je železničný most ponad rieku Biała v Grybove, most Kotlarski ponad rieku Wisla v Krakove, či aj most Siekierkowski vo Varšave.

Jednou z posledných postavených fabriek je firma, ktorá vznikla na konci 70-tych rokov a patrí Družstvu invalidov Karpaty. Tu vznikajú o. i. odevy a prácu nachádza pár stoviek osôb.

Hospodársky rozvoj je priaznivý takisto pre gminné družstvo Samopomoc Chłopska, ktoré vzniklo v r. 1912 a dnes nesie názov SHP Składnica. Skvele sa v 90-tych rokoch rozvíja tiež Grybovský pivovar. Prvé zmienky o ňom pochádzajú z r. 1804.

Novootvárané firmy vyvolávali tiež potrebu budovať nové byty. Tak vznikli dve sídliská obytných blokov, najprv sídlisko 600-ročia v 60-tych rokoch, a potom sídlisko 30-ročia v 70-tych a 80-tych rokoch. Dodatočné dva obytné bloky boli vybudované na ul. Topolowej a ul. Jakubowského. Našlo tu svoje miesto na život asi 1 800 Grybovčanov.

Rozhodnosť, pracovitost a hospodárnost – to sú príslovečné rysy obyvateľov Grybowa. Práve vďaka nim mesto získalo v 70-tych rokoch dvakrát titul vicemajstra hospodárnosti.

Rozvoj mesta v poslednom štvrtstoročí to je predovšetkým pružný obchod a služby, výstavba nových telocviční pri gymnáziu a Spojenej profesijnej škole, výstavba nových čističiek odpadov či dostavba siete vodovodov a kanalizácie. Na mieste stanového poľa vznikol komplex športových ihrísk Orlik 2012, vybudovaný bol úplne nový objekt materskej školy, uskutočnila sa revitalizácia námestia.

Rynek w Grybowie
Námestie v Grybove
Market square in Grybów

Pre obyvateľov mesta veľmi dôležitou udalosťou bolo povýšenie farského kostola sv. Kataríny na Baziliku minor. Slávnosti pri príležitosti udelenia tohto titulu sa konali 20. apríla 2013.

Grybów vo svojej každodennosti veľmi často nadväzuje na bohatú históriu mesta. V r. 2015, po mnohoročnej prestávke, došlo k návratu k oslavám Grybovskej jesene, kultúrneho podujatia nadväzujúceho na výsadu organizovať mestské trhy. Obnovenie peknej tradície malo obrovský význam a korunou úspechu bolo udelenie – v júni 2016 – titulu Mesto Grybów – vzorná gmina líder kultúry. Patronát nad súťažou prevzali Maršálek Malopoľského vojvodstva a Malopoľský vojvoda.

Mesto sa tiež stará o estetickú podobu zachovaných – napriek mnohým vojnovým virvarom – pamiatok murovanej a drevenej architektúry. Zarátať k nim môžeme o. i.:

- Kaštieľ rodu Hoschovcov, bývalých majiteľov grybovskeho panstva – vystavaný Józefom Hoschom v r. 1828, nachádzajúci sa na juhovýchodnej strane námestia Grybowa. Kaštieľ je murovaným domom, poschodovým, vo forme písmena H, čo pripomína iniciálku iniciátora jeho výstavby a majiteľa. Tu sa Artur Grottger stretol s Wandou Monné. V kaštieli sa dnes

z XVIII. st., neskorobarokový obraz Mučeníctvo sv. Ondreja, drevený epitaf Jadwigy a Martina Lichoniovcov z r. 1644, socha sv. Jana Nepomuckého z XVIII. st., pekné liturgické predmety, farské pečate, starodávne predmety dennej potreby, dokumenty, fotografie starého Grybowa, knižný fond s najstaršími záznamami členov Bratstva ružencového, kráľovský pergamen s podpisom Augusta II. Silného z r. 1724, kozácka kopija z r. 1920, ikony z lemkovských cerkvi (sv. Juraj, sv. Michal, Kristus Všemohúci – Pantokrator, Panna Mária s dieťaťom), evanjeliáre vytlačené v XVII. a XVIII.

st. s pekne ozdobenými väzbami, judaiká – židovský svietnik, 200-ročný zvitok Tóry z grybovskej synagógy, tality, tfiliny, mezuzy a iné predmety náboženského kultu,

- Pekná neogotická Bazilika Minor sv. Kataríny, ktorej veža čnie až do výšky 77 m a priťahuje zrak tak všetkých obyvateľov, ako aj naše mesto navštevujúcich turistov a obraz Panny Márie zázračnej milosti (Matki Bożej Przedziwnej łaskami) známy z r. 1700. V tom istom čase, v ktorom Grybów dostal mestské výsady, vznikla tiež grybovska farnosť sv. Kataríny, ktorej zakladateľom bol kráľ Kazimír Veľký. Je ozdobou nášho starého mesta. Posledné práce spojené s jeho prestavbou na začiatku XX. st. viedol obyvateľ Grybowa Roman Olszewski, opieral sa o projekt známeho varšavského architekta Józefa Dziekońskiego. Prvý grybovský dekanát vznikol v r. 1928, ale najväčšou udalosťou bolo udelenie grybovskeho chrámu titulu Bazilika Minor. Stalo sa to 20 apríla 2013. Zvláštne podakovanie patrí súčasnému farárovi, ktorý nielenže s účasťou obyvateľov dal nový výzor grybovskeho chrámu a úspešne uzavrel úsilie o udelenie titulu Bazilika Minor, ale tiež dal nový rozmer duchovnému životu v našej farnosti.

- Kostol (kaplnka) na Podchełmiu. Nachádza sa v peknom prostredí, na svaahu hory Chełm (779 m n. m.), asi hodinu cesty od centra mesta. Malá stavba formou pripomína chrám Wang v Krkono-

šiah. Jednolodový objekt s vežou, obklopený sobotami. Pri kostole sa nachádza pamätník Hrdinov grybovskej krajiny.

Do Grybowa sa oplatí prísť. Malebne položený uprostred okolitých Grybovských hôr povedie nás svojimi chodníkmi nielen na kopce dosahujúce vyše 800 m n. m., ale aj do takých kúpeľov ako Krynica, Wysowa či Kamianna. Neďaleko stade je ku hranici so Slovenskom a do nášho spriateleneho partnerskeho mesta Veľký Šariš.

nachádza opatrovnícko-liečebný ústav pre osoby dlhodobo choré. Zachoval sa bez väčších zmien, vo svojej prvotnej architektonickej forme. Patrón ústavu, náš rodák, otec biskup Karol Pękala, je jedným zo zaslúžilých iniciátorov vytvárania nápo-mocných organizácií. Riaditeľ celoštátneho ústredia Caritas ešte v r. 1945 prišiel s heslom Poliak – maj srdce. Heslo padlo na úrodnú pôdu, tak na území Grybowa, ako aj celého Poľska.

- Stará fara – dnešné Farské múzeum, možno si v ňom pozrieť o. i.: olejomalbu sv. Sebastiana, oltárny obraz sv. Kataríny

Welcome to Grybów, the town which is situated in the valley of the river Biała Tarnowska, on the south-eastern part of Małopolska. The town has a long and rich history. The flint tools discovered in this area indicate that this area was inhabited in the Neolithic Age. The second archeological things which were discovered here are treasure of roman coins and bronze figurine dating back to the III-IV century A.D.

15th May, 1340 Grybów received city rights. The king Casimir the Great gave it to the burgher. Grybów was the third medieval town after Stary Sącz and Nowy Sącz in this area. Good location has provided good conditions for the development of trade and crafts from the beginning. The trade routes led through three gates – Sądecka, Biecka, and Siolkowska – in the direction of Cracow through Czchów and Grybów till Bardiów in the Hungary (so-called Hungarian route) and from Nowy Sącz to Biecz and Ruś. This location caused the rapid development of numerous textile factories, warehouses of Hungarian wines, mills, breweries. The mayor was granted the privilege of building warehouses and organizing the fair. In Grybów, people traded with copper, lead, saltpetre, honey and wine and the burghers were associated in numerous fraternities. From XV century the town Grybów was involved in trade with cities: Bardiów and Kieżmark. The customs chamber was created and the money was given to king and burghers of Grybów and monastery Klarysek in Stary Sącz.

From the writings of Jan Długosz and other preserved documents it follows that the town received numerous privileges from both the Jagiellonian dynasty and also from later monarchs. These assignments lasted until the days of John Casimir (Jan Kazimierz). Although Grybów remained on the sidelines of the great historical events of that period, king Władysław Jagiełło travelled twice through the city (in 1410 and 1417) to meet with Zygmunt Luksemburczyk. Grybów's significance had increased and town was granted for a long period of the law of the non-county district.

The greatest flowering period of Grybów is in the XVI and XVII centuries. Trade and craft activities were carried out. There were

also school, town hall, hospital and churches – St. Catherine church, St. Bernard church and St. Anna- hospital church, which was also cemetery chapel. In 1577 in the suburbs Grybów, St. Cross church was built. Teenagers studied at Academy of Krakow. One of the professors at Academy of Krakow who was son of townsman who came from Grybów – Jan Kopeć – Kopciowic, who graduated Academy of Krakow and Roman University. The level of life was good so the cit-

Grybów w porannej mgle
Grybów v rannej hmle
Grybów in the morning mist

izens appreciated not only acquired knowledge but also fine arts. Here was Wit Stwosz's school. Some historians believe that in this school carved the Madonna of the Krużłowa and the statues of Moses and Elias, which are in Basilica in Grybów. There are monuments which survived to this day and are in our town. One of them is the tenement house on the main market dating back to 1616, in which are offices SHP „SKŁADNICA” and house of priests (made from larches) dated back to 1699, there is now parish museum with monuments of sacred art.

In Grybów were epidemics and fires but one of the biggest defeat, was the Swedish invasion in 1655. The invaders plundered the city and set fire to the north side of the Market Square, town hall and market stalls, and church. They also destroyed castle. The inhabitants bravely fought and the decisive battle took place under Red Mountain. The commemorative painting of the battle is placed in Basilica in Grybów. The replica of the painting is placed in the retaining wall

located on the Węgierska street. Grybów's situation became worse when the Prince Rakoszew's army appeared in the town in 1657 and they destroyed everything. It started the slow fall of the town.

Despite the difficult economic situation, the townspeople from Grybów took part in the Barska Confederacy and Kazimierz Pułaski with the army stationed in this area. Inhabitants supported the army with food and money through 3 years.

The partition of Poland also adversely affected the development of the town. Grybów was under Austrian rule, experiencing a period of economic stagnation. The invaders abolished (which existed since the 16th century) Grybów district and the town was joined as the district of Sądecki. Poverty, cholera epidemic, floods, big frosts, famine increased and it was reason that the poorest people took part in peasant rebellion in 1846.

At the beginning of November, 1849 year, coming back of travelling through Galicia, emperor Francis Joseph I with Austrian prince – Hosch visited Grybów. Later, the Austrian prince – Hosch became the owner of a manor built on the medieval ruins of the town center. Nowadays there is nursing and therapeutic establishment „Caritas”. The Hosch family for many decades had been associated with Grybów and there is a tomb in the local cemetery.

A few years later the inhabitants welcomed another member of the ruling dynasty in Grybów archduke Charles Ludwik. The mention journeys were caused by anxiety about the country after the revolutionary struggle of the Spring of Nations.

A great patriotic uprising of the inhabitants was the participation in the January Uprising. At the beginning of the uprising, the Austrian authorities were neutral. On 28th February, 1864, the Austrian army appeared in Grybów and they were here until the end of September. On the Kazimierza Wlk. street there is a cross commemorating this event.

In 1863 Artur Grottger visited town. He lived at Hosch's house, uncle's fiancée Wanda Monne. Here, he painted a few paintings such as „Comet” – landscape of Grybów.

The autonomy that Galicia received in 1867 influenced the reactivation of the Grybów district. In the city begins to develop the weaving, woodworking, milling, oil and craft industries. The best were: furriers, shoemakers and tanners. Trade was occupied by the Jews. The most important thing for Grybów was joining by railroad Tarnów – Leluchów in 1876. At the end of the 19th century, education and culture developed. Blacksmith school was founded, fire

department was opened, and Gymnastic Company „SOKÓŁ” started to build watchtower on Kościuszki street – nowadays there is Town House of Culture. A number of credit unions had been established in the city such as: Advance Company.

In 1889 Stanisław Wyspiański and Józef Mehoffer came to Grybów. Wyspiański documented Galician sacred art, made sketches of the door of St. Bernardino church and figure of Madonna Grybowska with baby Jesus. Madonna figures and sketches from the local church are in the National Museum in Krakow.

The first half of the twentieth century was very difficult, there were two world war. During the first world war the boys from Grybów were included in the Austrian army but teenagers were included in Eastern Legion – regiment Hallera. In the first years of independence, inhabitants took part in in the Polish-Ukrainian and Polish – Bolshevik war.

Information board which is on the building of the City Hall, commemorates the names of some of them. Grybów was also the town where men met on the rallies. A famous man Wincety Witos stayed here. At the trial of Wincenty Witos, a parish priest was the witness of the defense.

During the interwar period in Grybów education, cultural and sporting activities developed. In December, 1931, the Council of Ministers decided to to close the Grybów district (up to that year Grybów district included 72 places).

7th September 1939, German army occupied the town and occupation lasted 6 years. On the Grunwaldzka street was created a prisoner

camp. In 1942 in Biała Niżna, a mass murder on the Jews was made. In the bestial way, shot in the back of the head, killed over 360 innocent people: women, children, older people. Almost 2/3 of Grybów was destroyed. Many houses and factories, the railway bridge and the bridge on the Biała river were destroyed. The Church of Sts. Bernardine was burned and the parish church was damaged. In the Town Park, there

are: monument to the victims of fascism (commemorating the people from Grybów who died during World War II) and an oak dedicated to the memory of Charles Romańczyk (he was a victim of the NKWD, was imprisoned in the camp in Ostaszków and murdered in Twerze, buried in the pits of death in Miednoje). Grybów gained a new meaning in the post-war period. Economic policy enabled reconstruction after the destruction of the war and the development of infrastructure. The destroyed market was paved with cobblestones, the roads were upgraded, the church was reconstructed with a neo-gothic tower, bridges and tenements were rebuilt.

During the next years, commercial network “Samopomoc Chłopska” expanded, market was built, new railway station, post office and health center were built. Education and culture developed. New primary school „TYŚCIĄCLATKA”, kindergarden „POD TOPOLĄ” and secondary schools „Licium Ogólnokształcące”, vocational school „Zespół Szkół Zawodowych” were built. Town House of Culture, Public Library, Parish Museum, sport stadium, campsite, bank, nursing and therapeutic establishment „Caritas” and were opened.

In the post-war period, „STOLBUD” – woodwork factory was built in the 1960s and 600 people worked there.

But not only this factory is the is the pearl of our town.

There is also steel structure factory where steel constructions are built. Until today, we can find steel architecture in Grybów.

A good example are: railway bridge on the river Biała, bridge „KOTLARSKI” on the river Vistula in Cracow and bridge „SIEKIERKOWSKI” in Warsaw.

One of the latest factory which was built in 1970s, is the factory which belongs to cooperative of invalids „KARPATY”. In this factory people sew clothes.

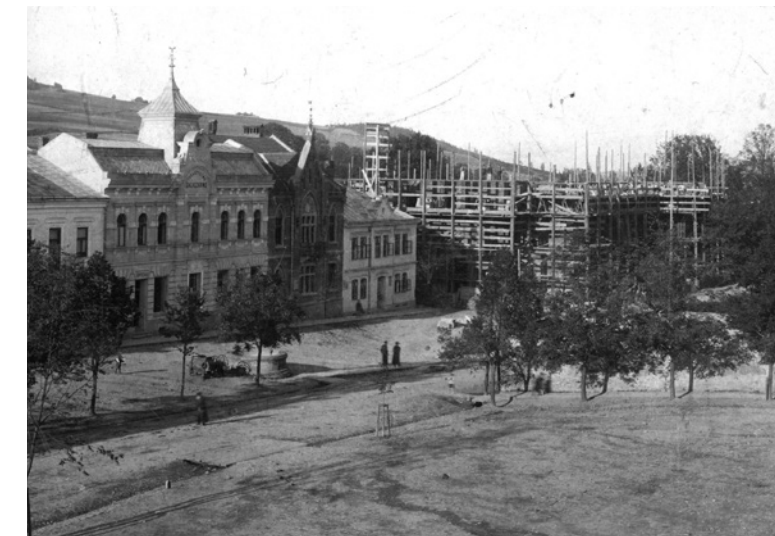
Economic development is also good condition for developing the cooperative „SAMOPOMOC CHŁOPSKA” which was opened in 1912

*Widok z wieży kościoła – okres powojenny
Pohľad z kostolnej veže – povojnové obdobie
View from the church tower – post-war period*

*Rynek w Grybowie
Námestie v Grybove
Market square in Grybów*

*Budowa obecnego kościoła parafialnego
Stavba dnešného farského kostola
Construction of the present parish church*

*Jarmok w Grybowie
Jarmok v Grybove
Grybów fair*

and now it is called SHP „SKŁADNICA”. In the 1990s Brewery was also opened in Grybów. The first information of it dates back to 1804.

In Grybów blocks of flats were built, the first was built in 1960s and it is called housing estate „600 years” and the second was built in 1970s, 1980s and it is called housing estate „30 years”. Two blocks of flats were built near Topolowa street and Jakubowskiego street.

About 1800 people live here.

Hard-working, thriftiness, resourcefulness – they are the characteristics of the locals inhabitants from Grybów. Thanks to these, the town got twice the prize „MASTER OF ECONOMICS”.

In the last 25 years, in Grybów trade and services developed. Gyms at Junior High School and Vocational School were built. Chemical sewage treatment was built. In addition to this, sewage network was rebuilt. Sport fields „ORLIK 2012”, new kindergarden were built. The main market was renewed.

St. Catherine parish church got the dignity of the Basilica on 20th April, 2013.

People who work in Grybów very often refers to the rich history of the city. In 2015, cultural event „Autumn in Grybów” was reopened. This event refers to the privilege of organizing town fairs. It was a big success because the town got prize „TOWN GRYBÓW – MODEL COMMUNITY – LEADER OF CULTURE”

Municipality of Małopolska was the patronage of this competition.

Town authorities take care of brick and wooden monuments in Grybów. In Grybów you can see:

- Hosch’s mansion (XIX century), it was built in 1828 and it is situated on the south-east part of Grybów. It is made of brick, is H-shaped and refers to the initiator of the constructor and owner. In this house, Artur Grottger met Wanda Monne. Nowadays it is – department of care for ill people. Bishop Karol Pękała is the patron of this place. He was the director of „Caritas” and

in 1945, he said: „ Polish people – let’s have hearts”. This slogan became popular not only in Grybów but also in Poland.

- Old house for priests – now there is parish museum. We can see there: oil painting of St. Sebastian, altar painting of St. Catherine (XVIII – century), late baroque painting – „St. Andrew Martyrdom”, Jadwiga and Marcin Lichoń’s wooden inscription (1644), XVIII century sculpture of St. John Nepomucen, liturgical vessels, parish stamps, documents, old photos of Grybów, the oldest book of the Fraternity of the Rosary, royal parchment with the signature of king Augustus II Strong (1724), cossack lance (1920), icons of the orthodox churches (St. George, St. Michael, Mother of God with Baby), liturgical books (XVII and XVIII century) and many things of worship of the Jewish religion.

● Beautiful neo-gothic Basilica of St. Catherine. The tower of this church has 77 meters. Inside the church

there is painting of Mother of God dated back 1700. When Grybów received city rights, a parish (St. Catherine) was also

established by king Casimir the Great. At the beginning of XX century, Roman Olszewski (inhabitant of Grybów) carried out reconstruction work of church. The architect of the church was Joseph Dziekoński and St. Catherine parish church got the dignity of the Basilica on 20th April, 2013. We would like to thank the parish priest, who renewed the church with inhabitants of Grybów.

- Church (Podchełmie) – it is situated in beautiful landscape, at the top of the slope Chełm. It is small church and it is similar to the church Wang in Karkonosze. Near

the church there is a monument „Heroes of the land Grybów”.

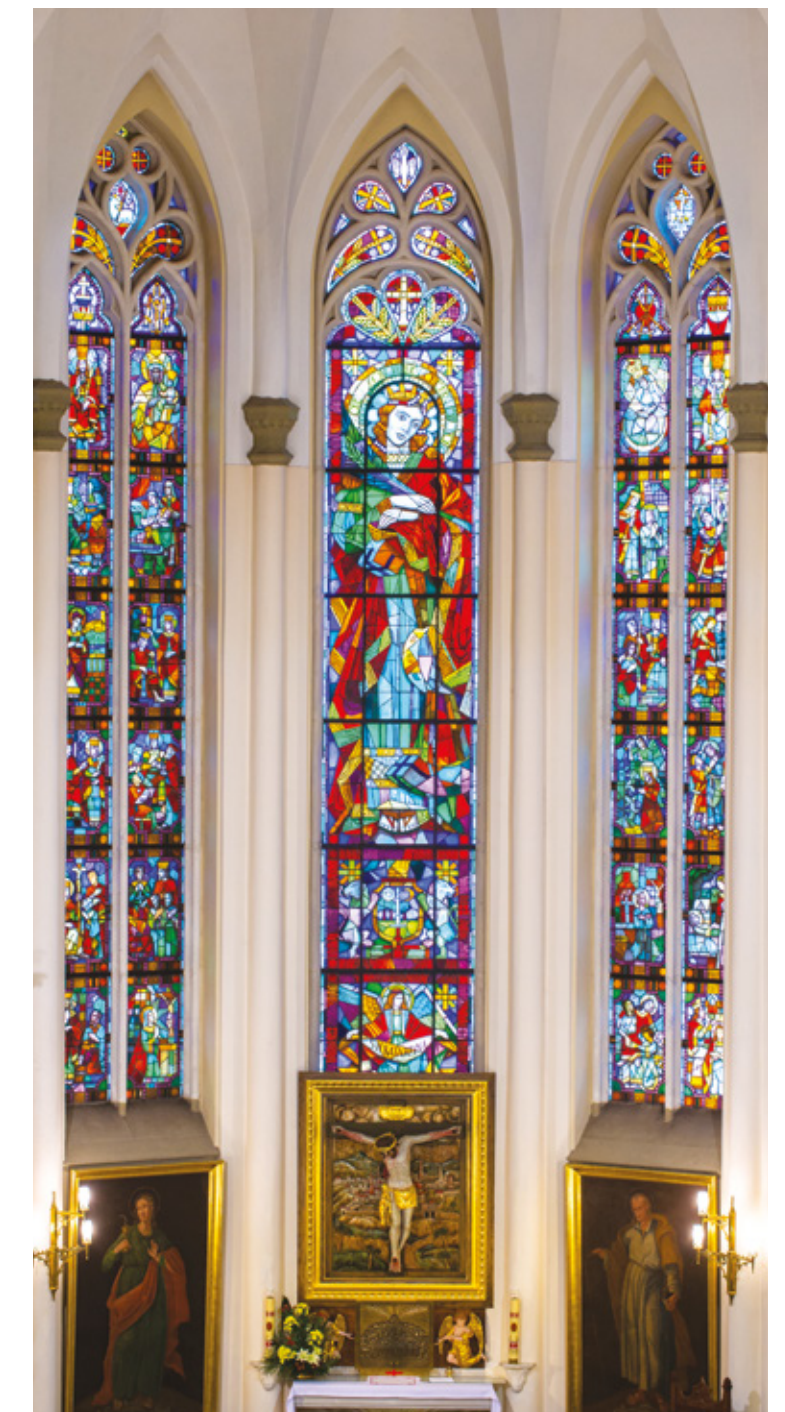
Grybów is a place worth seeing. It is located among the mountain. You can reach mountain peaks and visit Krynica- Zdrój, Wysowa, Kamianna. No far from border you can visit our partnership town – Vel’ky Saris.

Bazylika Mniejsza pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej
 Bazilika minor sv. Kataríny Alexandrijskej
 Minor Basilica of St. Catherine of Alexandria

Wnętrze Bazyliki Mniejszej, widok na organy
 Interiér Baziliky minor, pohľad na organ
 Interior of Minor Basilica, pipe organ

Wnętrze Bazyliki Mniejszej, ołtarz główny wraz z tabernakulum
 i witrażem św. Katarzyny Aleksandryjskiej
 Interiér Baziliky minor, hlavný oltár spolu s tabernakulum
 a witrážou sv. Kataríny Alexandrijskej
 Interior of Minor Basilica, main altar with the tabernacle
 and stained glass of St. Catherine of Alexandria

Wnętrze Bazyliki Mniejszej, relikwie św. Katarzyny i św. Jana Pawła II
 Interiér Baziliky minor, relikvie sv. Kataríny a sv. Jána Pavla II
 Interior of Minor Basilica, relics of St. Catherine and St. John Paul II

Wnętrze Bazyliki Mniejszej pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Grybowie
Interiér Baziliky minor sv. Kataríny Alexandrijskej v Grybove
Interior of Minor Basilica of St. Catherine of Alexandria in Grybów

Wnętrze Bazyliki Mniejszej, Wieczysta Adoracja Najświętszego Sakramentu
 Interiér Baziliky minor, Večné uctievanie požehnananej sviatosti
 Interior of Minor Basilica, Perpetual Adoration of the Blessed Sacrament

Wnętrze Bazyliki Mniejszej, figura św. Michała Archanioła
 Interiér Baziliky minor, socha sv. Michala Archanjela
 Interior of Minor Basilica, figure of St. Michael the Archangel

Wnętrze Bazyliki Mniejszej, kaplica na Furtce
 Interiér Baziliky minor, kaplnka na Furtce
 Interior of Minor Basilica, chapel (referred to as the „chapel at the gate”)

Wnętrze Bazyliki Mniejszej, figury św. Apostołów Piotra i Pawła
 Interiér Baziliky minor, sochy svätých apoštolov Petra a Pavla
 Interior of Minor Basilica, figures of Saints Peter and Paul

Wnętrze Bazyliki Mniejszej, Łaskami słynący obraz Matki Bożej Przedziwnej
 Interiér Baziliky minor, Milostami žehnajúci obraz Panny Márie Predivnej
 Interior of Minor Basilica, Icon of the Mother Most Admirable

*Kapliczka w miejscu starego zabytkowego kościoła pw. św. Bernardyna
Kaplnka na mieste starodávneho kostola sv. Bernardína
Chapel built at the location of the old church of St. Bernardine*

*Przydrożna kapliczka
Kaplnka pri ceste
Roadside shrine*

*Kapliczka przy ul. Kazimierza Wielkiego
Kaplnka na ulici Kazimierza Wielkiego
A shrine at the Kazimierza Wielkiego street*

*Kaplica na Podjaworzu
Kaplnka na Podjaworzu
Podjaworze Chapel*

Wnętrze kaplicy na Podjaworzu
Interiér kaplnky na Podjaworzu
Interior of the Podjaworze Chapel

*Przydrożne kapliczki
Kaplnka pri ceste
Roadside shrines*

*Kaplica na Podchelmiu
Kaplnka na Podchelmiu
Podchelmie Chapel*

Oltarz z grybowskiego kościoła parafialnego
Oltár v grybovskom farskom kostole
Altar of the parish church in Grybów

Stara plebania, obecnie Muzeum Parafialne
Stará fara, dnes Farské múzeum
Old presbytery, currently the Parish Museum

Belka stropowa z widoczną datą budowy plebanii
Stropné brvno s viditeľným dátumom výstavby fary
Ceiling beam with a visible date of construction of the presbytery

Złocony relikwiarz z XIX w.
Pozlátený relikviár z XIX. storočia
Gilded reliquary from the 19th century

Panoramy rynku w Grybowie
Panorámy námestia v Grybove
Panoramas of the market square in Grybów

Panorama Grybowa od strony góry Chelm
Panoráma Grybova z hory Chelm
Panorama of Grybów from the Chelm mountain

*Dwór Hoschów, obecnie Caritas
Kaštieľ Hoschovcov, dnes Caritas
Hosch manor house, currently Caritas*

*Cmentarz z I Wojny Światowej
Cintorín z 1. svetovej vojny
World War I cemetery*

*Ogród sensoryczny przy Dworze Hoschów
Senzorická záhrada pri kaštieli Hoschovcov
Sensory Garden at Hosch manor*

*Pomnik Ofiar Faszyzmu w Parku Miejskim
Pamätník obetiam fašizmu v mestskom parku
Monument to the Victims of Fascism in the City Park*

*Krzyż przy ul. Kazimierza Wielkiego, pamiątka Powstania Styczniowego
Kříž pri ul. Kazimierza Velkého, pamiatka na Januárové povstanie
Cross at the Kazimierza Wielkiego street, memorial of the January Uprising*

*Pomnik „Sokoła” na Podchelmiu
Pamätník „Sokoła” na Podchelmiu
Falcon monument in Podchelmie*

Panorama Grybowa z lotu ptaka
Panoráma Grybova z vtáčeĝ perspektívy
Panorama of Grybów from the bird's eye view

Wydarzenie kulturalne „WIOSNA NA POGRANICZU”
Kultúrne podujatie „JAR NA POHRANIČI”
„SPRING AT THE BORDERSIDE” cultural event

Zamek Stara Baśń
Hrad Stara Baśń
The Ancient Tale Castle

Wydarzenie kulturalne „WIOSNA NA POGRANICZU”
Kultúrne podujatie „JAR NA POHRANIČI”
„SPRING AT THE BORDERSIDE” cultural event

Wydarzenie kulturalne „WIOSNA NA POGRANICZU”
Kultúrne podujatie „JAR NA POHRANIČI”
„SPRING AT THE BORDERSIDE” cultural event

Wydarzenie kulturalne „WIOSNA NA POGRANICZU”
Kultúrne podujatie „JAR NA POHRANIČI”
„SPRING AT THE BORDERSIDE” cultural event

Wydarzenie kulturalne „WIOSNA NA POGRANICZU”
Kultúrne podujatie „JAR NA POHRANIČI”
„SPRING AT THE BORDERSIDE” cultural event

Panorama miasta
Panoráma mesta
Panorama of the town

Miejski Dom Kultury
Mestský dom kultúry
Municipal Cultural Centre

Rynek nocą
Námestie v noci
Market square at night

Rynek z lotu ptaka
Námestie z vtáčej perspektívy
Market square from the bird's eye view

Rynek nocą
Námestie v noci
Market square at night

Liceum Ogólnokształcące im. Artura Grottgera
Všeobecná stredná škola Artura Grottgera
Secondary school Artur Grottger

*Budynek byłego Gimnazjum,
obecnie Szkoła Podstawowa Nr. 1 przy ul. Węgierskiej
Budova bývalého gymnázia
dnes Základná škola č. 1 na ul. Węgierskej
Building of the former junior high school,
currently Primary School No. 1 at Węgierska street*

*Ośrodek Szkoleniowo-Wypoczynkowy Politechniki Warszawskiej
Školiaco-odpočinkové stredisko Varšavskej polytechniky
Training and Recreation Centre of the Warsaw University of Technology*

*Szkoła Podstawowa nr 2, os. Biała Wyżna
Základná škola č. 2, sídl. Biała Wyžna
Primary School No. 2, Biała Wyžna housing estate*

*Szkola Podstawowa Nr. 1 im. Kazimierza Wielkiego przy ul. Szkolnej
Základná škola č. 1 Kazimierza Velkého na ul. Szkolnej
Casimir III the Great Primary School No. 1 at Szkolna street*

*Przedszkole Samorządowe „Pod Topolą”
Materská škola samosprávy Pod topolou
“Pod Topolą” community kindergarten*

*Zespół Szkół Zawodowych im. Stanisława Staszica
Združená profesijná škola Stanislava Staszica
Stanislaw Staszic Vocational School Complex*

*Dzień Kobiet w Miejskim Domu Kultury – koncert Jana Wojdaka
Deň žien v Mestskom dome kultúry – koncert Jana Wojdaka
Women's Day at Municipal Cultural Centre – concert of Jan Wojdak*

*Jesień Grybowska 2016, koncert Zbigniewa Wodeckiego
Grybovská jeseň 2016, koncert Zbigniewa Wodeckého
„Autumn in Grybów 2016” – concert of Zbigniew Wodecki*

*Jesień Grybowska 2015 – występ Chóru Młodzieżowego
Grybovská jeseň 2015 – vystúpenie mládežníckeho chóru
„Autumn in Grybów 2016” – performance of the Youth Choir*

*Powitanie Nowego Roku z mieszkańcami
Prívitanie Nového roku s obyvateľmi
New Year celebration with local residents*

*Impreza kulturalna „Jesień Grybowska 2016”
Kultúrne podujatie Grybovská jeseň
“Autumn in Grybów 2016” cultural event*

*Jesień Grybowska 2016
Grybovská jeseň 2016
“Autumn in Grybów 2016”*

Wyróżnienie dla miasta – „Wzorowa Gmina - Lider Kultury”
Cena pre mesto – „Wzorowa Gmina - Lider Kultury”
“Exemplary municipality - Leader of Culture” award for the town

Dzień Strażaka
Deň hasičov
Firefighter's Day

Dzień Strażaka
Deň hasičov
Firefighter's Day

Uroczyste obchody Święta Niepodległości
Oslavy sviatku nezávislosti
Celebration of the Independence Day

Realizacja projektu ekologicznego „CZyste Powietrze - Zdrowi Mieszkańcy”
Realizácia ekologickeho projektu „Čistý vzduch - zdraví obyvatelia”
Implementation of the „CLEAN AIR - HEALTHY PEOPLE” pro-environmental initiative

Wigilia na Rynku z mieszkańcami
Vianoce na námestí s obyvateľmi
Christmas Eve in the market square with local residents

Orszak Trzech Króli
Chodenie Troch kráľov
Three Kings Day

Złot samochodów zabytkowych
Zlet áut - veteránov
Rally of vintage cars

Rekonstrukcja działań partyzanckich na Rynku w Grybowie
Rekonstrukcia partizánských akcií na náměstí v Grybove
Reconstruction of partisan activities in the market square in Grybów

Rekonstrukcja działań partyzanckich na Rynku w Grybowie
Rekonstrukcia partizánských akcií na náměstí v Grybove
Reconstruction of partisan activities in the market square in Grybów

Rekonstrukcja działań partyzanckich na Rynku w Grybowie
Rekonstrukcia partizánských akcií na náměstí v Grybove
Reconstruction of partisan activities in the market square in Grybów

Rekonstrukcja działań partyzanckich na Rynku w Grybowie
Rekonstrukcia partizánských akcií na náměstí v Grybove
Reconstruction of partisan activities in the market square in Grybów

Rekonstrukcja działań partyzanckich na Rynku w Grybowie
Rekonstrukcia partizánských akcií na náměstí v Grybove
Reconstruction of partisan activities in the market square in Grybów

Rekonstrukcja działań partyzanckich na Rynku w Grybowie
Rekonstrukcia partizánských akcií na náměstí v Grybove
Reconstruction of partisan activities in the market square in Grybów

Realizacja projektu „Już pływam”
 Realizácia projektu Už plávam
 “I can swim” project implementation

Wyścig kolarski „Tour de Pologne”
 Cyklistické preteky Tour de Pologne
 “Tour de Pologne” bicycle race

I Bieg Niepodległości
 Prvý beh nezávislosti
 1st Independence Run

Mecz na otwarcie kompleksu boisk sportowych „ORLIK 2012”
 Otvárací zápas v komplexe športových ihrísk Orlik 2012
 Opening match at the “ORLIK 2012” sports field complex

Realizacja projektu „Już pływam”
 Realizácia projektu Už plávam
 “I can swim” project implementation

Zabytkowy pociąg
Starý vlak
Historic train

Koleje Małopolskie
Małopolské železnice
Małopolska Railways

*Malowniczy krajobraz Grybowa
Malebná krajina Grybova
Picturesque landscape of Grybów*

*Kamienice na rynku
Domy na námestí
Townhouses on the market square*

*Widok na halę sportową przy ZSZ w Grybowie
Pohľad na telocvičňu ZSZ v Grybove
Sports hall of the Vocational School Complex in Grybów*

*Rynek w Grybowie
Námestie v Grybove
Market square in Grybów*

*Panorama rynku
Panoráma námestia
Panorama of the market square*

*Malowniczy krajobraz w okolicach Grybowa
Malebná krajina v okolí Grybova
Picturesque landscape near Grybów*

Velký Šariš

📍 N 49° 2' 31" E 21° 11' 56"

Pierwsza wzmianka o Wielkim Szaryszu została zapisana dokładnie 800 lat temu. Nota donosi o sporze pomiędzy dwoma mieszkańcami – Detusem i Detrekiem, który dotyczył kradzieży i spalenia domu. Sporem ze wskazania króla Andrzeja II zajmował się w 1217 r. sąd w mieście Varadin (dziś Oradea w Rumunii). Dokument wzmiankujący owo wydarzenie ma dla Wielkiego Szarysza duże znaczenie historyczne. Potwierdza bowiem, iż na tym terenie już wtedy istniała osada, która później rozwinęła się w jedno z ważniejszych miast wschodniej części Węgier. Jego początki związane są w sposób ścisły i nierozwalny z „magicznym wzgórzem” zamkowym, na którym stała potężna warownia. Zamek zaliczany był do najważniejszych bastionów pogranicznych Królestwa Węgierskiego. Jednak osadnictwo w tym miejscu istniało o wiele wcześniej.

Najstarsze odkryte tu artefakty pochodzą nawet z epoki kamienia i paleolitu. Datuje się je na okres od 90 000 do 60 000 lat p.n.e. Urodzajne tereny położone wzdłuż rzeki Torysy i jej dopływów gwarantowały doskonałe warunki osadnicze również w kolejnych okresach prehistorii. Badania archeologiczne wskazują istnienie znaczącej aglomeracji osadniczej, która na tym terenie kształtowała się już od piątego tysiąclecia p.n.e. Nizinne osadnictwo z okresu neolitu, eneolitu, epoki brązu, okresu kultury hallstackiej, lateńskiej oraz epoki rzymskiej są świadectwem strategicznego znaczenia całej szaryskiej doliny, a zwłaszcza górującego nad nią wzniesienia, które przez długie wieki stanowiło schronisko dla kolejnych pokoleń osadników. W epoce brązu jego wierzchołkowa platforma była ufortyfikowana potężnym kamiennie-ziemnym wałem.

Prehistoryczne grodzisko było świadkiem intensywnego zaludnienia doliny, która w kolejnych wiekach stała się centrum rzemiosła i handlu oraz kolebką nurtów na miarę cywilizacji antycznej. Odkrycia pokładów brązu, kosztowności, broni oraz produktów przodujących ośrodków basenu Morza Śródziemnego i doliny Dunaju, potwierdzają istotne położenie osady i jej znaczenie – z punktu wi-

dzenia wpływów kulturalnych, gospodarczych i etnicznych. Ogromną zaletą było jej usytuowanie w pobliżu istotnych szlaków komunikacyjnych i handlowych, biegnących na północ za Łuk Karpacki do Polski. Genius loci – duch i klimat tego wspaniałego terenu, malownicze krajobrazy i urodzajne ziemie, przyciągnęły również nowych słowiańskich osadników, którzy na terytorium obecnego miasta zaczęli pojawiać się ok. IX-X w. Mniejsze osady, formujące się na prawobrzeżnym terenie pod wzgórzem zamkowym, stały się fundamentem do kształtowania nowej jednostki, która później – ok. XI-XII w. zjednoczyła się pod nazwą Villa Sarus. Z królewskiego komitatu Novum Castrum z siedzibą w Abaújvár w XIII w. został wyodrębniony komitat Szarysz z siedzibą administracji na zamku o tej samej nazwie. Budowa twierdzy rozpoczęła się prawdopodobnie przed rokiem 1217. Zamek powstał dla komitatu i posiadał status królewskiego. Takim pozostał przez całe stulecie, jako sie-

dziła administracji królewskich dóbr i ważny wojskowo-strategiczny punkt obronny kraju.

Pierwszym znanym szaryskim żupanem rezydującym na zamku był comes de Sarus – Miko, wymieniany w dokumentach z 1247 r. Okazyjnie zatrzymywali się w nim królowie węgierscy – Belo IV, Stefan V czy Władysław IV. W czasie stopniowej feudalizacji kraju warownia przechodziła z rąk króla do rąk rodów szlacheckich. W XIV w. zamkiem zarządzał ród Omodej, następnie pod zastaw otrzymali go szlachcice z rodu Bebek z Štítinika, a później, w ciągu XV w. dobra otrzymali kolejno Piotr z Perína, solivarski ród Šoós i Ján Peréni.

Po śmierci króla Zygmunta Luksemburskiego w 1437 r. tron objął jego zięć Albrecht II Habsburski, który jednak zmarł nagle już dwa lata później. Wówczas władzę na Węgrzech przejęła żona Albrechta, królowa Elżbieta Luksemburska. Do początku 1440 r. Elżbieta przebywała w Budzie, a jej zarządzenia były powszechnie respektowane. 1 stycznia 1440 r. zebrał się sejm węgierski, który miał zdecydować o losach korony. Państwu

potrzebny był monarcha, który wzięby na siebie ciężar walki z Turkami. Ostatecznie zwyciężyła kandydatura króla polskiego Władysława Jagiellończyka. Elżbieta, niezadowolona z tej decyzji, zwerbowała dowódcę Jana Jiskru z Brandysa, by został jej kondotierem, pomógł w odzyskaniu tronu węgierskiego dla jej syna, Władysława V Pogrobowca i zagwarantował dla niego dobra leżące na terenach Słowacji.

W 1441 r. wojsko Jiskru zdobyło Zamek Szarysz. Potem przez niemal 20 lat kondotier Elżbiety panował na nim jako szaryski hrabia i żupan. W okresie walk przeciwko Turkom sytuację na Węgrzech komplikował ruch „bratrícki”, który tworzyli byli żołnierze wojsk husyckich. Jego bastionem przez pewien czas był szaryski zamek. Jako że Szarysz położony był nie tylko blisko Zamku Królewskiego, ale również przy ważnych szlakach, jak Via Regalis, wieś miała sprzyjające warunki rozwoju.

Przed rokiem 1248 na obszary położone w pobliżu zamku przybywali osadnicy niemieccy, którym nadano przywileje miejskie oraz królewskie, potwierdzone w akcie Andrzeja III z 1299 r. Wydarzenie to nawiązywało do pierwszej fali osadnictwa niemieckiego, które miało miejsce jeszcze przed 1217 r. Wielki Szarysz podniósł się ekonomicznie i handlowo, a niebagatelny wpływ na to miały potrzeby zamku oraz dóbr królewskich i feudalnych. Jego znaczenie umocniło utworzenie w 1262 r. centrum administracji kościelnej – vice archidiakonatu. Kościół pw. św. Jakuba należy do najstarszych budowli w mieście. Wzmianki o istnieniu targów tygodniowych, które odbywały się w każdy czwartek, pochodzą z 1323 r.

O ważności miasta położonego nieopodal Zamku Królewskiego świadczy również budowa klasztoru mnichów zakonu św. Augustyna wraz z kościołem św. Stanisława w XIII w. Klasztor posiadał nadany przez króla status miejsca wiarygodnego – locus credibilis. Pierwsza wzmianka o nim pojawia się w akcie darowizny króla Władysława IV z 1274 r. W akcie cesarza Maksymiliana II z 1574 r. klasztor opisano już jako zniszczony. Po augustianach w Wielkim Szaryszu pojawili się dominikanie, którzy swoją siedzibę mieli w szaryskim zamku.

Mieszkańcy miasta zajmowali się przede wszystkim rolnictwem, rzemiosłami, hodowlą bydła oraz handlem. Wśród rzemieślników najwięcej było młynarzy, garbarzy, płócienników, kowali, piekarzy, garncarzy oraz szewców. W XIV w. miastu wpływy przynosiła sprzedaż soli polskiej, którą wolno było sprzedawać tylko do granic Wielkiego Szarysza. Do 1347 r. Wielki Szarysz wraz z innymi dwoma miastami, Preszowem i Sabinowem odgrywał istotną rolę w dolinie rzeki Torysa.

W kolejnych latach przez częsty zastaw zamku i jego majątku, który przechodził w ręce rodzin magnackich, cierpiało całe miasteczko. Jedynym godnym odnotowania momentem tych czasów było założenie przedszkola miejskiego przez Imricha Peréni w 1509 r. Jednak miasto stopniowo zmieniało swój charakter. Wraz z przeniesieniem siedziby żupy z szaryskiego zamku do Preszowa, Wielki Szarysz traci swoją uprzywilejowaną pozycję.

W 1461 r., kiedy wojsko króla Macieja Korwina zdobyło zamek, zakończyło się panowanie Jana Jiskru. Król oddał twierdzę i miasto rodowi z Perína, który zarządzał nim aż do połowy XVI w. Po bitwie pod Mohaczem zamek zdobyło wojsko cesarskie Ferdynanda I. Następnie od 1645 r. pozostawał w majątku rodziny Rakoczy, która od XVI w. posiadała pod zamkiem dwór. Właśnie w nim, w 1701 r. żołnierze cesarscy wzięli do niewoli znanego przywódcę buntów antyhabsburskich, ostatniego z rodu Franciszka II Rakoczego. XVII w. był dla Wielkiego Szarysza okresem bardzo trudnym. Kryzys pogłębiały powodzie, pożary i napady wojsk cesarskich. Na początku stulecia Wielki Szarysz liczył ok. 800 mieszkańców. Zamek funkcjonował już tylko jako obiekt wojskowy i tracił swoją dawną pozycję. Po pożarze w 1687 r. został zniszczony. Czasy dawnej sławy upamiętnił znany flamandzki malarz Georg Houfnagel. Panorama miasta została wydana w atlasie świata „Civitates Orbis terrarum” w 1618 r.

Początek XVIII w. to dla Wielkiego Szarysza pogłębiający się regres gospodarczy, wynikający m.in. ze spustoszenia cesarskiego i bliskiego sąsiedztwa z Preszowem, który w tym czasie rozwijał się bardzo prężnie. Drobni rzemieślnicy i rolnicy gwarantowali samowystarczalność tylko w podstawowych aspek-

tach. Produkcja rzemieślnicza zmieniła się wkrótce w manufakturę, jednak bez większych sukcesów gospodarczych. Zdarzały się jednak wyjątki. W 1868 r. Karol Reiner otworzył wraz z baronem Lużeńskim młyn parowy. Wydarzenie to nawiązywało do tradycji młyńskich sięgających XIV w. Młyn w Wielkim Szaryszu należał do najstarszych i największych prywatnych zakładów przemysłowych w całej szaryskiej stolicy, osiągał wysoką produkcję i jakość, był też wielokrotnie wyróżniany na prestiżowych wystawach przemysłowych – krajowych i zagranicznych. Wielkoszaryski młyn jest nierozwalnie związany z parowozem, tzw. „Mlinska dżurka”, wyprodukowaną w 1882 r. w Monachium przez spółkę Krauss. Maszyna ta transportowała mąkę. Z młynem związana jest również elektryfikacja pierwszych obiektów w Wielkim Szaryszu.

Georg Houfnagel, Zamek Szarysz, miedzioryt, 1617 r.
Georg Houfnagel, Hrad Šariš, medirytina, 1617
Georg Houfnagel, Šariš Castle, copperplate engraving, 1617

Zigmund Pollak, Ruiny szaryskiego zamku, grafika, 1857 r.
Zigmund Pollak, Ruiny Šarišského hradu, grafika, 1857
Zigmund Pollak, Ruins of castle in Velký Šariš, graphics, 1857

Zamek Szarysz przed rekonstrukcją, rok 1973, fot. Michal Slivka
Hrad Šariš pred rekonštrukciou, rok 1973, foto Michal Slivka
Castle Šariš before reconstruction, 1973, photo Michal Slivka

Mimo tego, że wielkoszaryski młyn należał do ważnych ośrodków produkcyjnych ówczesnych Węgier, niekorzystne położenie, kryzys spowodowany nieurodzajem, rodząca się konkurencja i problemy ze zbytem, poskutkowały w 1910 r. jego fuzją ze spółką Borsodi-Miskolc, należąca do rodziny Hatvany-Deutsch. Po II wojnie światowej młyn upaństwowiono. Sprywatyzowano go ponownie w 1986 r. pod nazwą „Szaryski młyn”, ale już w połowie lat 90. XX w. został kolejny raz zamknięty.

W drugiej połowie XIX w. działała w mieście manufaktura sukiennicza i mała pracownia browaru. Ważnym wydarzeniem było otwarcie toru kolejowego Prešov – Orlov z przystankiem w Wielkim Szaryszu. Innym istotnym wydarzeniem, tym razem o charakterze edukacyjnym, było otwarcie w 1892 r. przedszkola miejskiego, a w 1912 r. szkoły państwowej, co nawiązywało do tradycji szkolnictwa średniowiecznego.

W trudnym okresie powojennym, który charakteryzował się silnym ruchem emigracyjnym, sporo mężczyzn opuściło Wielki Szarysz, aby za „velkou mlákou” zarobić na utrzymanie swoich bliskich. Po powstaniu Republiki Czechośłowackiej i ogłoszeniu Słowackiej Republiki Rad, wojska Węgierskiej Armii Czerwonej zajęły tereny Wielkiego Szarysza, które po zaciekłych walkach wyzwoili 7 lipca 1919 r. wojska aliantów.

Po I wojnie światowej, w okresie rozwijania się nowej państwowości, pojawiły się dla miasta nowe możliwości. Wielki Szarysz wyrósł na wielokulturowe miasteczko. Mieszkańcy skupiali się na rozwoju gospodarczym, ale również na działaniach związanych z kulturą i sportem. W 1920 r. powstał miejscowy oddział „Matice slovenskej”, zaktywizowali się również amatorzy teatru. Wiosną 1919 r. powstał klub piłkarski Egyetértés – Svornost (Jedność). Lata 30. to początki hokeja na lodzie, a w 1932 r. powstał klub ŠK Szarysz. Największe ożywienie Wielkiego Szarysza nastąpiło po II wojnie światowej – po wyzoleniu, które miało miejsce 18 stycznia 1945 r. W 1952 r. powstał PGR (jednotne rolnicze družstvo – kooperatywne gospodarstwo rolne), a od 1962 r. działał „Zakład hodowlany” (Plemenárskypodnik), którego częścią była również znana wielkoszaryska stadnina koni. W 1966 r. pracownik stadniny, Tibor Kňazík na koniu Nestor wygrał „Velký pardubickou steeplechase”. W 1954 r. wznowiono działalność młyna.

Wielki Szarysz w świecie zasłynął jednak produkcją piwa. Nawijając do długoletniej tradycji browarnictwa, uruchomiono w 1967 r.

produkcję w nowym browarze. Koniec XX w. przyniósł rozwój zakładów produkcyjnych i małych przedsiębiorstw, specjalizujących się w rozmaitych dziedzinach. Rozpoczęto budowę bloków mieszkalnych, nowej szkoły podstawowej i przedszkola, boisk, ośrodków kultury. W 1989 r. Wielki Szarysz odzyskał status miasta.

Wśród najważniejszych zabytków architektonicznych – poza Zamkiem Szarysz i Kościołem pw. św. Jakuba Apostoła z drugiej połowy XIII w. – należy wyróżnić kapliczkę św. Kunegundy z końca XVI w., którą wybudowano w miejscu augustiańskiego kościoła pw. św. Stanisława. Pod koniec XVII w. u podnóża wzgórza zamkowego wzniesiona została kapliczka poświęcona św. Elżbiecie Węgierskiej. Jej fundatorką była Elżbieta Rakoczy. W mieście stał dwór renesansowy z XVI w., wybudowany na ruinach klasztoru augustianów, jednak budynek spłonął w 1948 r. Do historycznych obiektów należy także barokowy budynek parafii, kościół Matki Bożej Śnieżnej w dzielnicy Kanaš oraz budynek tzw. starej szkoły i młyn.

W Wielkim Szaryszu urodziły się lub działały wybitne osobowości życia politycznego, gospodarczego, religijnego oraz z kręgu kultury i sportu, jak choćby wynalazca zapalek Stefan Romer, pionier sportu kreglarskiego i właściciel pierwszego kina Stefan Šarossy, pisarze Jozef Tomášik-Dumin, Božena Mačingová, Elena Lacková, Jaroslav Míča, naukowiec Ondrej Halaga, wynalazca Bartolomej Janek, ksiądz Jozef Leščák oraz wielu innych. W latach 60. powstał zespół folklorystyczny „Šarišan”, taneczna orkiestra młodych – TOM, kapela dęta. Ich kontynuatorzy to

dzisiaj m.in. zespół taneczny „Bodies” czy grupa folklorystyczna „Šariské Gavalire”. Sławę miastu przyniosła drużyna kreglarska TJ Slavoj Wielki Szarysz oraz klub jeździecki JK Žrebčinec Wielki Szarysz.

W dziejach Wielkiego Szarysza przeplatały się okresy rozwoju i upadku, bogactwa i biedy, momenty doli i niedoli. Zachowało się jednak wiele pamiątek, które potwierdzają wyjątkową pozycję miasta położonego u stóp Zamku Szarysz. Miasta, które na przestrzeni dziejów odwiedziło królowie, biskupi, cesarze, generałowie i inni znakomici goście. Miasta, które zrodziło wielu wyjątkowych i mądrych ludzi – tych, którzy poprzez swoją działalność uczynili je „Wielkim” Szaryszem. Miasta, gdzie warzy się najlepsze piwo. Miasta, które jego mieszkańcy uważają za najpiękniejsze i z nostalgią obserwują jego systematyczną drogę ku nowoczesności.

Velký Šariš vstupuje do roku osláv 800. výročia prvej písomnej zmienky o meste. Spor medzi jeho obyvateľmi Detusom a Detrekom, týkajúci sa krádeže a podpálenia domu, ktorý na pokyn kráľa Ondreja II., riešil v roku 1217 súd v meste Varadín / Oradea v Rumunsku /, má z historického hľadiska pre mesto nesmierny význam. Je dokladom toho, že sídelný útvar, ktorý sa neskôr vyvinul v jedno z dôležitejších miest východnej časti Uhorska bol osídlený už pred uvádzaným rokom. Jeho začiatky sú spájané najmä s existenciou výšinného fortifikačného útvaru, hradu, ktorý patrilo medzi významné obranné bašty pohraničného územia uhorského kráľovstva.

Faktom však ostáva, že územie v okolí „magického kopca” bolo obývané už niekoľko desiatok tisíc rokov pred našim letopočtom.

Postupne objavované a odkrývané doklady osídlenia mesta a jeho okolia dovoľujú zaradiť najstaršie pamiatky do staršej doby kamennej, paleolitu, bližšie datované nástrojmi do obdobia 90 000 – 60 000 pred našim letopočtom. Osídľovanie úrodných terás rieky Torysy a jej prítokov pokračovalo aj v ďalších obdobiach praveku a doby dejinnej. Archeologické nálezy signalizujú existenciu významnej sídliskovej aglomerácie, ktorá sa na území mesta formovala už od 5 tisícročia pred n.l. Lokalizované nížinné osady z obdobia neolitu, eneolitu, doby bronzovej, halštatskej, laténskej i doby rímskej svedčia o strategickom význame celej oblasti Šarišského podolia, s dominantným kužeľovitým kopcom, ktorý na dlhé tisícročia poskytol útočisko pre mnohé generácie osadníkov. V dobe bronzovej bola jeho vrcholová plošina opevnená mohutným kamennozemným valom. Praveké hradisko bolo svedkom intenzívneho osídľovania doliny, ktorá sa dlhé stáročia stáva strediskom remesiel a obchodu, nových civilizačných prúdov, sprostredkujúcich výdobytky antickej civilizácie. Nálezy bronzových depotov, šperkov, zbraní, výrobkov z vyspelých výro-

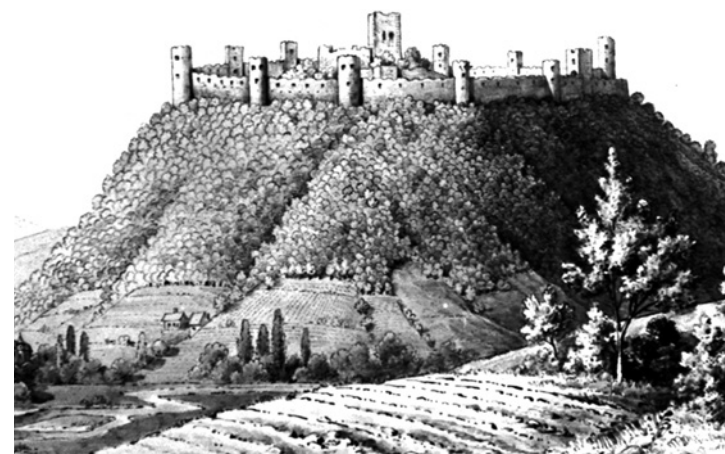
ných centier v Stredomorí či Podunajsku svedčia o jeho dôležitom postavení z hľadiska kultúrnych, hospodárskych a etnických vplyvov. Jedinou výhodou osád bolo ich situovanie v blízkosti významných komunikačných a obchodných ciest smerujúcich na sever za Karpat-
ský oblúk do Poľska.

Genius loci – duch a atmosféra tohto jedinečného priestoru, malebná krajina s úrodnými terasami nebola cudzia ani slovanským novousadlíkom objavujúcich sa na území dnešného mesta v 9.- 10. storočí. Menšie osady formujúce sa na pravobrežnej terase pod dnešným hradným kopcom položili základy pre formovanie sídliskového útvaru, ktorý neskôr, v 11.- 12. storočí zjednotil obyvateľov pod názvom villa Sarus.

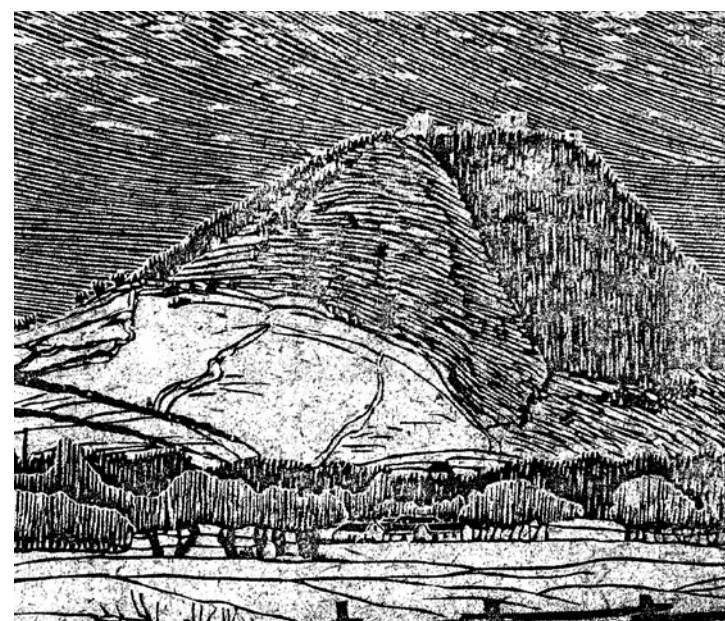
Z kráľovského komitátu Novum castrum so sídlom v Abaújvári sa v 13. storočí vyčlenil nový politicko-administratívny celok – komitát Šariš so správnym sídlom na rovnomnom hrade. Z historického hľadiska môžeme začiatky výstavby hradu predpokladať už pred rokom 1217. Hrad vznikol ako kráľovský, komitátny a takým ostal celé storočie. Bol sídlom správy kráľovských majetkov a dôležitým vojensko-strategickým bodom obrany krajiny. Prvým známym šarišským županom sídlacim na hrade bol comes de Sarus – Miko, uvádzaný v roku 1247. Príležitostne sa na ňom zdržiavali uhorský kráľ Belo IV., Štefan V., Ladislav IV. Postupnou feudalizáciou krajiny prechádzal striedavo z majetku kráľa do vlastníctva šľachtických rodín. V 14. storočí spravovali hrad Omodejovci, do zálohu ho dostali šľachtici Bebekovci zo Štítnika, neskôr, v priebehu 15. storočia Peter z Perína, solivarský Šoósovci a Ján Peréni. Po smrti kráľa Žigmunda Luxemburského a jeho nástupcu Albrechta Habsburského zverbovala kráľovná Alžbeta veliteľa Jána Jiskru z Brandýsa, aby zabezpečil, nielen udržanie majetkov ležiacich na území Slovenska, ale predovšetkým ochranu nástupníckych práv jej neplnoletého

Jozef Kenedi, Szarysz, olej na plótnie, lata 30. XX w.
Jozef Kenedi, Šariš, olej na plátne, 30-te roky 20. storočia
Jozef Kenedi, Šariš, oil on canvas, The 1930s

Viktor Myskovszky, Wielkoszaryski zamek, widok od wschodu, rysunek, 1892 r.
Viktor Myskovszky, Velkošarišský hradný vrch, pohľad od východu, kresba, 1892
Viktor Myskovszky, Castle in Velký Šariš, view from the east, drawing, 1892

Luboslav Šimon, Zamek Szaryski, drzeworyt, 1923 r.
Luboslav Šimon, Šarišský hrad, dřevoryt, 1923
Luboslav Šimon, Castle in Velký Šariš, woodcut, 1923

syna Ladislava V. Pohrobka. V roku 1441 dobylo Jiskrovo vojsko hrad Šariš a nasledujúcich takmer 20 rokov ho ovládol ako šarišský gróf a župan. V zložitom období protitureckých bojov komplikovalo situáciu v Uhorsku silnejšie bratrické hnutie, ktorého baštou sa stáva na istý čas i hrad Šariš.

Keďže sa dedina Šariš nachádzala nielen v bezprostrednej blízkosti kráľovského hradu, ale i významných krajinských hlavných ciest – via regalis, mala táto výhodná poloha priaznivý vplyv na jej ďalší vývoj. Niekedy pred rokom 1248 prichádzajú na pozvanie kráľa na územie pod hradom nemeckí hostia, ktorým boli udelené mestské práva a kráľovské výsady potvrdené v listine Ondreja III. z roku 1299. Nadviazali tak na prvú vlnu nemeckého osídľovania územia ešte pred rokom 1217. Veľký Šariš sa pozdvihol hospodársky, obchodne, najmä pre potreby hradu a kráľovských či feudálnych majetkov. Jeho význam podčiarklo i vytvorenie centra cirkevnej správy – vicearchidiakonátu v roku 1262. Kostol sv. Jakuba patrí medzi najstaršie stavby v meste. Správy o existencii týždenných trhov, ktoré sa konali každý štvrtok pochádzajú z roku 1323.

O dôležitosti mesta pod kráľovským hradom svedčí výstavba kláštora mníchov rehole sv. Augustína s kostolom sv. Stanislava niekedy v 13. storočí. Kláštora, ktorému udelil kráľ štatút hodnoverného miesta – locus credibilis. Prvýkrát sa spomína v donácii kráľa Ladislava IV. v roku 1274. V listine cisára Maximiliána II. z roku 1574 sa kláštor opisuje už ako zničený.

Augustiniánov nahradili vo Veľkom Šariši mnísi dominikáni sídliači na hrade Šariš. Obyvatelia sa venovali predovšetkým roľníctvu, remeslám, chovu dobytka a obchodu. Z remesiel najviac prosperovali mlynári, garbiari, plátenníci, kováči, pekári, hrnčiar, obuvníci. V 14. storočí mesto ťažilo z predaja poľskej soli, ktorá sa mohla predávať iba po Veľký Šariš. Veľký Šariš mal do roku 1347 dôležité postavenie aj v spoločenstve troch torských miest Prešov, Veľký Šariš, Sabinov.

Častým zálohovaním hradu a jeho majetku do rúk magnátskych rodín trpelo aj mestečko. Svetlým momentom tohto obdobia bolo založenie mestskej školy Imrichom Perénim v roku 1509. Postupne však mesto menilo svoj charakter. Prestávaním sídla župy z hradu do Prešova stráca Veľký Šariš svoje výsadné postavenie.

V roku 1461 ukončilo nadvládu Jiskrovcov vojsko kráľa Mateja Korvína, ktoré hrad dobylo. Kráľ prinavrátil vlastníctvo hradu a mesta pánom z Perína, ktorí ho spravovali až do polovice 16. storočia. Po bitke pri Moháči hrad znova dobylo cisárske vojsko Ferdinanda I. Kapitánom sa stal humanistický vzdelanec Juraj Werner. Od roku 1645 prešiel do majetku rodiny Rákocziocov, ktorí od 16. storočia vlastnili kaštieľ pod hradom. Práve v ňom, v roku 1701, zajali cisárski vojaci známeho vodcu protihabsburských povstaní, posledného z rodu Františka II. Rákocziho. Vo všeobecnosti bolo 17. storočie pre Veľký Šariš veľmi ťažkým obdobím spojeným so zničujúcimi povodňami, požiarimi i vojenskými nájazdmi cisárskych vojsk. V týchto pohnutých časoch stavovských bojov upadalo postupne i samotné mesto. Na začiatku storočia mal Veľký Šariš okolo 800 obyvateľov. Hrad v tom čase fungoval už iba ako vojenský objekt a postupne strácal svoje niekdajšie postavenie. Po požári v roku 1687 bol zničený. Časy zašlej slávy pripomínala už iba veduta známeho flámskeho maliara Georga Houfnagela vydaná v súbornou diele Civites Orbis terrarum v roku 1618.

Začiatok 18. storočia bol v znamení doznievania cisárskeho pustošenia. Prehlbujúci sa hospodársky úpadok bol znásobovaný blízkosťou rozvíjajúceho sa Prešova, ktorému Veľký Šariš už nestačil konkurovať, čo sa prejavilo naplno v nasledujúcom 19. storočí. Drobní remeselníci, roľníci i živnostníci zabezpečovali sebestačnosť mesta iba v základných produktoch. Remeselnú výrobu strieda výroba manufaktúrna, tá sa však v podmienkach malého mestečka neujala. Výnimočnou bola snaha podnikateľa Karola Reinerera, ktorý spolu s barónom Luženským založili v roku 1856 akciovú spoločnosť, týkajúca sa mlynskej produkcie. Prevádzka parného mlyna sa započala v roku 1868.

Nadviazala na staršie tradície, ktoré siahajú až do 14. storočia. Mlyn vo Veľkom Šariši patril medzi najstaršie a najväčšie súkromné

priemyselné podniky v celej šarišskej stolici, dosahoval vysokú produkciu a kvalitu výrobkov, ktoré boli mnohokrát ocenené na domácich i zahraničných prestížnych priemyselných výstavách. Veľkošarišský mlyn je neodmysliteľne spojený s parnou lokomotívou tzv. Mlynskou džurkou, vyrobenou v roku 1882 v Mníchove spoločnosťou Krauss a spol., ktorá zväžala múku a výrobky k železničnej preprave. S mly-

hrabia Franciszek II Rákoczy, książę Siedmiogrodu i dziedziczny żupan gróf František Rákoczi II., sedmohradské knieža a dedičný šarišský župan
Count Francis II Rákóczi, Prince of Transylvania and hereditary župan (leader of the local administrative unit) of Šariš

nom sa spája aj prvá elektrifikácia objektov vo Veľkom Šariši. Aj napriek tomu, že veľkošarišský mlyn patril medzi významné výrobné spoločnosti vtedajšieho Uhorska, predsa len nevýhodná strategická poloha, kríza spôsobená neúrodou, vznikajúca konkurencia i odbytové problémy sa v roku 1910 podpísali pod jeho spojenie s Boršodsko-miškovcou paromlynskou akciovou spoločnosťou za ktorou stála rodina Hatvany-Deutsch. Po druhej svetovej vojne bol mlyn zoštatnený. Osamostatnil sa znova v roku 1986 pod označením Šarišský mlyn. V polovici 90-tých rokov 20. storočia mlyn ukončil svoju činnosť.

V druhej polovici 19. storočia pracovala v meste, okrem drobných živnostníkov, súkennícka manufaktúra i malá prevádzka pivovaru. Významnou udalosťou bolo otvorenie železničnej trate Prešov – Orlov so zastávkou vo Veľkom Šariši.

Dôležitou udalosťou súvisiacou s rozvojom vzdelanosti obyvateľov mesta bolo otvorenie Veľkošarišskej obecnej materskej školy v roku 1892, v roku 1912 štátnej školy, ktoré nadväzovalo na tradície stredovekého školstva.

Zložitě povojnové obdobie spojené s vystaňovalectvom poznačilo i mesto pod hradom. Mnoho mužov opustilo svoje rodiny, aby za „veľkou mládkou“ zarobili peniaze pre svojich blízkych. Začiatok 20. storočia bol pre mesto zložitý. V komplikovanom období po vzniku Československej republiky a vyhlásení Slovenskej republiky rád obsadili vojská Maďarskej červenej armády územie Veľkého Šariša, ktorý po prudkých bojoch oslobodili vojská spojeneckých armád 7. júla 1919.

Po prvej svetovej vojne, v období vzniku novej štátnosti sa život v meste uberal v znamení nových možností.

Veľký Šariš sa vyvíjal ako multikultúrne mestečko. Okrem hospodárskeho zázemia sa veľkošarišania venovali aj kultúrnym a športovým aktivitám. V roku 1920 bol založený miestny odbor Matice slovenskej, aktivizovali sa divadelní ochotníci. Na jar v roku 1919 bol založený futbalový klub pod názvom Egyetértés – Svornosť. V 30-tých rokoch sa položili základy hokejového športu, v roku 1932 vznikol klub ŠK Šariš.

Najväčší rozmach mesta, ktoré bolo oslobodené 18. januára 1945, nastal až po druhej svetovej vojne. V roku 1952 bolo založené jednotné roľnícke družstvo, od roku 1962 Plemenársky podnik, ktorého súčasťou bol aj známy veľkošarišský žrebčinec. Dokonca v roku 1966 vyhral Tibor Kňazík na koni Nestor Velkú pardubickú steeplechase.

V roku 1954 sa obnovila výroba a prevádzka mlyna. Veľký Šariš však po celom svete preslávila výroba piva. Nadväzujúc na dlhoročnú pivovarnícku tradíciu bola v 1967 spustená výroba piva v novom

pivovare. Obdobie záveru 20. storočia prinieslo nárast výrobných podnikov či drobných prevádzok rôzneho zamerania. Započala sa výstavba bytových jednotiek, výstavba novej základnej a materskej školy, športovísk, kultúrnych zariadení. V roku 1989 bol Veľký Šariš uznesením vlády opäť vyhlásený za mesto.

Medzi najvýznamnejšie architektonické pamiatky mesta patria okrem hradu Šariš a kostola sv. Jakuba, apoštola z druhej polovice 13. storočia aj kaplnka sv. Kunhuty, ktorá bola postavená na mieste kostola sv. Stanislava patriaceho rádu sv. Augustína niekedy koncom 16. storočia. Slúžila ako rodinná kaplnka Rákocziocov a ich dedičov. Alžbeta Rákoczi sa zaslúžila o výstavbu kaplnky na úpätí hradného vrchu, ktorá bola zasvätená sv. Alžbete Uhorskej. Stavba pochádza z konca 17. storočia. V meste stál renesančný kaštieľ postavený v 16. storočí na troskách budov kláštora augustiniánov, ktorý však v roku 1948 vyhorel. Medzi historické objekty patrí baroková budova fary, kostol Snežnej panny Márie v Kanaši, budova tzv. starej školy, mlyn.

V meste sa narodili či pôsobili mnohé významné osobnosti politického, hospodárskeho, náboženského, kultúrneho i športového života, napríklad vynálezca škrtačích zápalič Štefan Romer, priekopník kolkárskeho športu a majiteľ prvého kina Štefan Šárossy, spisovateľa Jozef Tomášik – Dumin, Božena Mačingová, Elena Lacková, Jaroslav Míča, vedec Ondrej Halaga, vynálezca Ing. Bartolomej Janek, kňaz ThDr. Jozef Leščák, a mnohí iní. Vo Veľkom Šariši bol v 60-tých rokoch založený folklórny súbor Šarišan, tanečný orchester mladých – TOM, Dychová hudba. Ich pokračovateľmi sú dnes tanečný súbor Bodies či folklórny súbor Šariské Gavalire. Mesto preslávili športové družstvá kolkárov TJ Slavoj Veľký Šariš, JK Žrebčinec Veľký Šariš.

História Veľkého Šariša, ostatne tak ako u mnohých iných miest, striedala obdobia rozvoja i úpadku, bohatstva i biedy, šťastných i nešťastných chvíľ. Zanechala nám však jedinečné svedectva svojej doby. Zachované pamiatky i tie, ktoré sa s veľkým úsilím snažíme objavovať v archívoch doma i v zahraničí, i tie, ktoré svedčia o výnimočnom postavení malého mestečka pod dominantným hradom Šariš. Mestečko, ktoré navštevovali králi, biskupi, cisári, generáli i iní vzácní hostia. Mestečko, v ktorom sa narodilo mnoho výnimočných a múdrych ľudí, ktorí svoje rodisko či pôsobisko učinili „Veľkým“ Šarišom. Mestečko, kde sa varí najlepšie pivo, mestečko, ktoré jeho rodáci považujú za najkrajšie, nostalgicky akceptujúc jeho postupnú premenu v anonymnú modernu.

Jacob Alt, Joseph Zahradniczek, st.: Szarysz / župa Szarysz na Węgrzech, kolorowa chromolitografia, 1841 r.
Jacob Alt, Joseph Zahradniczek, st.: Šariš / Šarišská župa v Uhorsku, farebná chromolitografia, 1841
Jacob Alt, Joseph Zahradniczek, st.: Šariš / Sáros County of the Kingdom of Hungary, color chromolithography, 1841

The first information about the Vel'ky Saris was written exactly 800 years ago. We are informed that Detus and Detrek had an argument about burning the house. In 1217, king Andrew II appointed a court in Varadin (today Oradea in Romania) to solve that problem. That document (in which situation is described), is very important for Vel'ky Saris history. It confirms that a settlement existed and later developed into one of the most important town of eastern Hungary. Its beginnings are connected to the "magical hill" of the castle which was a stronghold. The castle was one of the most important bastions in the border region of the Kingdom of Hungary. However, the settlement in this place existed much earlier.

The oldest artifacts which are discovered here, are from the Stone Age and the Palaeolithic. It is dated from 90,000 to 60,000 years old. The fertile area along the Torsy River and its tributaries guaranteed the great conditions during the chronological period of prehistory. Archaeological research pointed the existence of a significant settlement, which had been developing in this area since the fifth millennium BC. The lowland settlements of the Neolithic, Eneolith, Bronze Age, Hallstatt, Latex and Roman period show the significance of Vel'ky Saris valley, especially hill, which gave a shelter of settlers for centuries. In the Bronze Age, the hill was fortified as a stone-wall. The prehistoric settlement was the place for a large population of people and in the following centuries became the center of craft and trade and the cradle of ancient civilization. Discoveries of bronze, valuables, weapons and products of the Mediterranean and Danube Valley confirm the importance of the settlement and its importance – from the point of view of cultural, economic and ethnic influences. The great advantage was its location near important transport and commercial routes – from north to the Carpathian Arch to Poland. Genius loci – the spirit and climate of this magnificent landscape and fertile lands were attractive for new Slavic settlers who began to appear in that area from the 9th to the 10th centuries. The smaller settlements, (which were on the right bank of the castle hill), became a reason to create a new unit, which later was known as Villa Sarus in the 11th to 12th centuries. The royal committee of Novum Castrum, (located in Abaujvár in the 13th century), established the Saris distric with local

government at the castle. Fortress was built in 1217. The castle had royal status and it was as a system of royal administration and an important military-strategic defense of the country.

„Comes de Sarus” – Miko was the first man who lived on the castle, (mentioned in the documents dated to 1247.) The Hungarian kings – Belo IV, Stefan V and Wladyslaw IV lived there. During the feudalisation of the country, the stronghold passed from the king's

a king and two years later he suddenly died. After that Elizabeth of Luxembourg (Albrecht's wife) became a Queen in Hungary. At the beginning of 1440, Elzbieta was in Buda and her orders were respected. 1st January, 1440, the state authorities decided about the country - country needed a king who would fight with Turkish people. Finally, the candidacy of the Polish king Władysław Jagiełłończyk was won. Elisabeth, dissatisfied with this decision, asked

arm „bratrícki” complicated situation in Hungary but Vel'ky Saris had a good location (near trade route - Via Regalis), the town developed.

Before 1248 German settlers were granted the privileges of royal town and it was confirmed in the act of Andrew III (1299). The first German settlers came here before 1217. Vel'ky Saris had a good commercial condition. Its significance was strengthened by the establishment of a center of church administration in 1262. Church St. Jacob is one of the oldest buildings in the city.

Monasteries of St. Augustine and the Church of St. Stanislaw (located near the Royal Castle) had a big importance for the town in the thirteenth century. The monastery had the status (given by the king) as a place of credible „ locus credibilis”. The first mention of it appeared in the act of donation of King Władysław IV in 1274. In the act of the emperor Maximilian II of 1574, the monastery has been described as a destroyed building.

Agriculture, crafts, cattle breeding and trade were very popular among the inhabitants of the town. There were a lot craftsmen, tanning, blacksmiths, bakers, potters and shoemakers. In 1347. Vel'ky Saris, Presov and Sabinow were important towns in the valley of the river Torsya.

During many years, castle belonged to magnate families and it was reason that the situation of the town was not so good. We can say that the best moment was the establishment of a nursery school by Imricha Peréni in 1509. When the local authorities moved to Presov, Vel'ky Saris lost his privileged position.

In 1461, the army of King Matthias Corvinus conquered the castle, the reign of Jan Jiskur ended. Perin's family had control in town. They governed the town until the middle of the sixteenth century. After the battle at Mohacz, the castle belonged to army of Ferdinand I. The seventeenth century - very difficult time for Vel'ky Saris.

There were floods, fires and imperial army invasions. At the beginning of the century, in Vel'ky Saris lived about 800 inhabitants. The castle was only a military facility and lost its position. In 1687 it was destroyed. The famous flemish painter Georg Houfnagel was

Gaspar Bouttats, kolorowy miedzioryt, stworzony wg oryginału Georga Georga Houfnagela, 1684 r.

Gaspar Bouttats, kolorovaná medirytina, vytvorená podľa originálu Georga Houfnagela, 1684

Gaspar Bouttats, a colourful copperplate engraving based on the original by Georg Houfnagel, 1684

hands to the hands of noble families. In the fourteenth century the castle was administered by the Omodej family, later by the Bebek family from Štítník. In the fifteenth century, the castle was administered by Peter of Perína, Soloist of Šoós and Ján Peréni.

After the death of King Zygmunt Luxembourg in 1437, Albrecht II Habsburg (Zygmunt Luxembourg's son-in-law) became

commander John Jiskru to help restore the Hungarian throne for her son Władysław V Pogrobowiec.

In 1441, the army of Jiskru captured Castle in Saris. Then, for nearly 20 years, Jiskru reigned in the castle. Soldiers of the Hussite

commemorated by famous Flemish artists. Landscape of the town was published in the atlas „Civitates Orbis terrarum” in 1618.

At the beginning of the 18th century in Vel'ky Saris was economic recession. The main reason of this situation in Vel'ky Saris was economic development in Presov. In 1868, Karol Reiner and Baron Luzenski opened a steam mill. The Mill in Vel'ky Saris was one of the oldest and largest private industrial factory. It had high production and quality, and it got prizes during the industrial exhibitions in the country and abroad. Next machine – steam engine

opening of the railway route Prešov - Orlov with a stop in Vel'ky Saris. Another important events: the municipal kindergarten (1892) and the state school (1912) were opened.

In the difficult post-war period, which was characterized by a strong emigration movement, a lot of men left Vel'ky Saris to earn for a living abroad. After the founding of the Czechoslovak Republic and the proclamation of the Slovak Republic, the Hungarian Red Army occupied the territory of Vel'ky Saris. On 7th July 1919 the town was liberated by Allies.

established. In 1966, the employee of the Stud, Tibor Kňazík on Nestor's horse, won the „Great Pardubice Steeplechase”. In 1954, the mill was reopened.

Vel'ky Saris was famous for beer production. In 1967 production in the new brewery was launched. The end of the twentieth century manufacturing plants and small businesses developed, specializing in various fields. Blocks of flats, new primary schools and kindergartens, playgrounds, cultural centers were rebuilt. In 1989, Vel'ky Saris got the status of the town.

Elena Lacková, Jaroslav Míča, scientist Ondrej Halaga, inventor Bartolomé Janek, priest Jozef Leščák and many others. In the 1960s a folk group „Sarisian”, a young orchestra – TOM, brass band formed. Till today are: dance team „Bodies” or folk group „Šariské Gavalíre”. TJ Slavoj – bowling team and the JK Žrebčinec riding club were famous in Vel'ky Saris.

Running through the history of Vel'ky Saris, we can see different periods of development and fall, wealth and poverty, the moment and the pains of misery. There is a lot of evidence, which

(so called. Mill Hole) was also important in Vel'ky Saris. It was produced by factory „Krauss” in Munich in 1882. This machine transported flour. The mill was also connected with the electrification of buildings in Vel'ky Saris. Although the mill was an important factory in that time, the unfavorable situation, the crisis caused by crop failure, problems with sales, caused the merger of companies with Borsodi-Miskolc (Hatvany-Deutsch family) in 1910. After the Second World War the mill was nationalized. In 1986 it was called „Saris Mill”, but in the mid-1990s it was once again closed.

In the second half of the nineteenth century, a textile factory and a small brewery were in the town. An important event was the

After the First World War, during the development of the new state, new possibilities for the city appeared. Vel'ky Saris grew into a multicultural town. Inhabitants focused on not only economic development but also on cultural and sport activities. In 1920 „Slovak Matica” was established and actors were active at the theatre. In 1919 the football club „Egyetértés – Svornost” (Unity) was formed. The 30s were the beginnings of ice hockey and „ŠK Saris” club was founded in 1932.

After the Second World War (liberation took place on January 18, 1945), the economic situation began to improve. In 1952, a state farm and the „Breeding Plant” (Plemenársky podnik- 1962) were

The most important architectural monuments are: Saris Castle, St. Jacob The Apostle church (the second half of XIII), chapel of Sts. Kunegunds (the end of the 16th century), Chapel of Sts. Elisabeth of Hungary (it was funded by Elisabeth Rakoczy), renaissance mansion from the 16th century (it was burnt in 1948), baroque parish building, church of Our Lady of the Snows in Kanaš district, buildings: old school and mill.

In Vel'ky Saris lived: personalities of political, economic, religious and cultural and sports life, such as inventor of matches Stefan Romer, pioneer of bowling sport and owner of the first cinema Stefan Šárošsy, writers Jozef Tomášik-Dumin, Božena Mačingová,

*Budynek dawnej szkoły, obecnie budynek wielofunkcyjny
Budova starej školy, dnes multifunkčná budova
Former school building, currently a multifunctional building*

confirms the unique position of the town at the foot of the Saris Castle. In the town were historical kings, bishops, emperors, generals, and other visitors. A lot of wise and amazing people lived here and they made the town „GREAT”. Vel'ky Saris – is the town where is produced the best beer and the inhabitants believe that it is the most beautiful town and goes into modernity.

*Kościół św. Jakuba
Kostol sv. Jakuba
Church of St. James*

*Budynek Urzędu Miasta
Budova mestského úradu
City Hall*

*Budynek dawnej szkoły, obecnie budynek wielofunkcyjny
Budova starej školy, dnes multifunkčná budova
Former school building, currently a multifunctional building*

*Eksponaty w muzeum
Exponáty v múzeu
Exhibits in the museum*

Kościół św. Jakuba
Kostol sv. Jakuba
Church of St. James

*Wnętrze kościoła św. Jakuba
Interiér kostola sv. Jakuba
Interior of the church of St. James*

Oltarz główny w kościele św. Jakuba
Hlavný oltár v kostole sv. Jakuba
Main altar in the church of St. James

Polichromia w kościele św. Jakuba
Polychromia v kostole sv. Jakuba
Polychrome in the church of St. James

Wnętrze kościoła św. Jakuba
Interiér kostola sv. Jakuba
Interior of the church of St. James

*Budynek dawnego mlynu
Stará budova mlynu
Former mill building*

*Budynek Urzędu Miasta
Budova mestského úradu
City Hall*

Zabytkowa lokomotywa „Mlinská džurka”
Historický rušeň Mlinská džurka
“Mlinská džurka” historic locomotive

Dworzec kolejowy w Wielkim Szaryszu
Železničná stanica vo Velkom Šariši
Railway station in Velký Šariš

Wnętrze kaplicy św. Elżbiety
Interiér kaplnka sv. Alžbety
Interior of the Chapel of St. Elizabeth

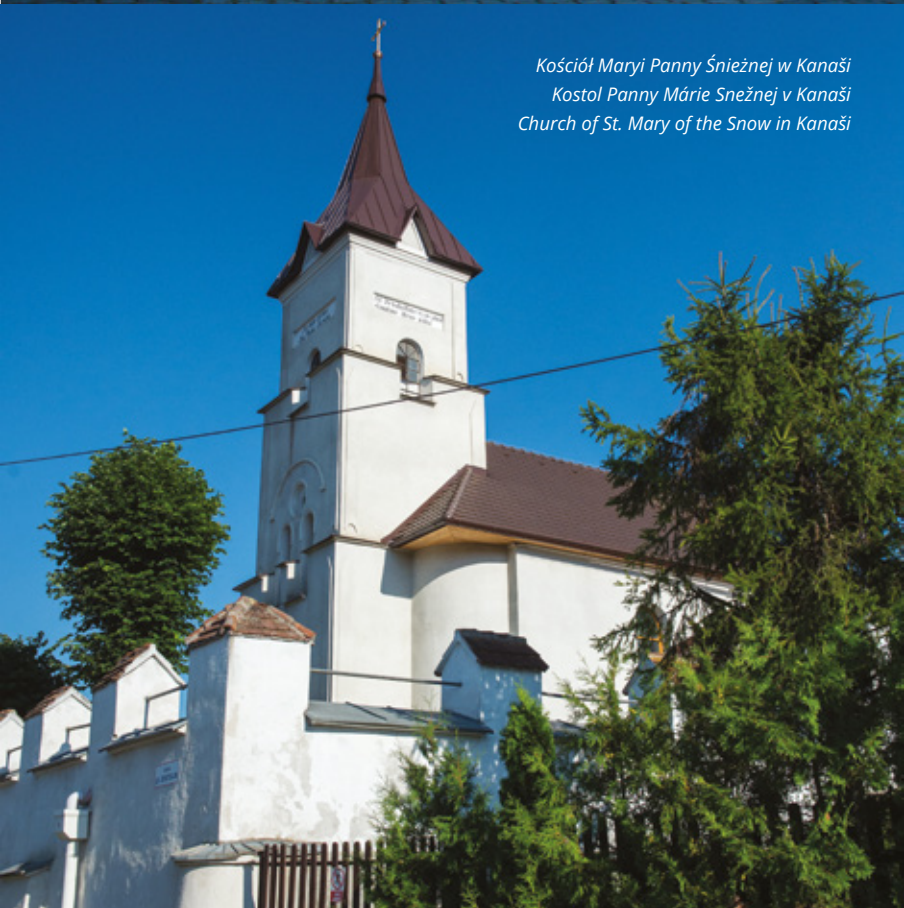

Dawna plebania
Stará fara
Old presbytery

Kaplica św. Elżbiety
kaplnky sv. Alžbety
Chapel of St. Elizabeth

Kościół Maryi Panny Śnieżnej w Kanaši
Kostol Panny Márie Snežnej v Kanaši
Church of St. Mary of the Snow in Kanaši

Dawna plebania
Stará fara
Old presbytery

Kaplica św. Kunegundy
Kaplnka sv. Kunhuty
Chapel of St. Kinga of Poland

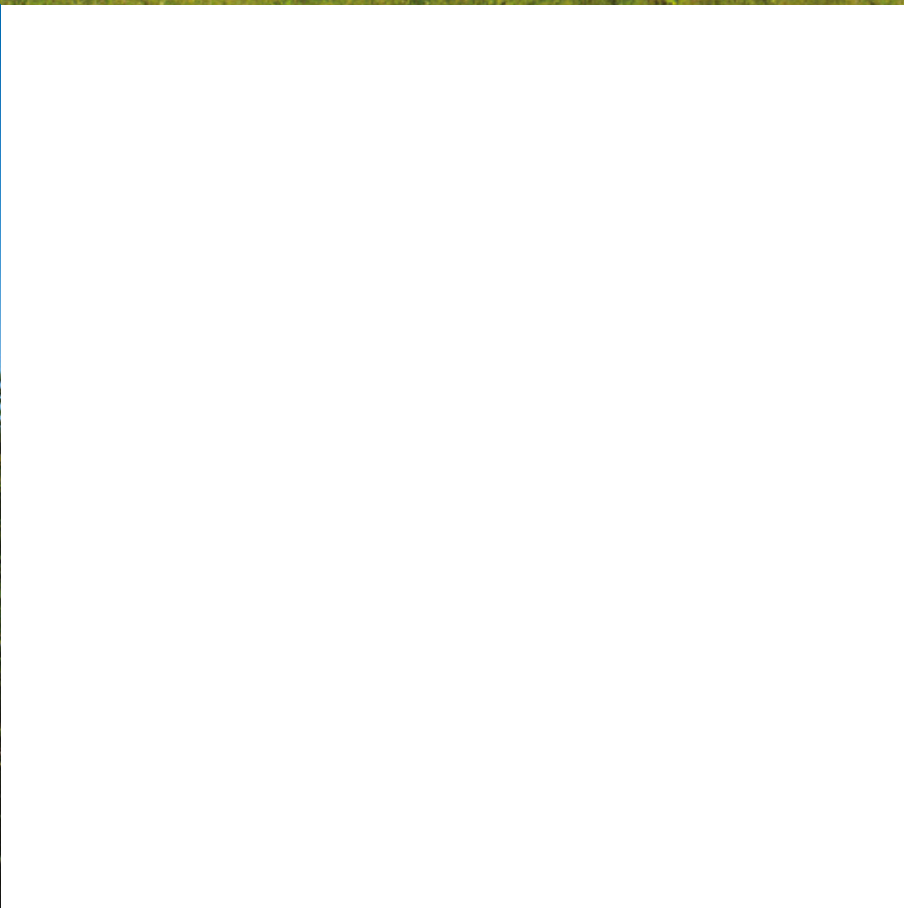

*Ruiny zamku w Wielkim Szaryszu
Ruiny hradu vo Veľkom Šariši
Ruins of castle in Velký Šariš*

*Ruiny zamku w Wielkim Szaryszu
Ruiny hradu vo Veľkom Šariši
Ruins of castle in Velký Šariš*

*Ruiny zamku w Wielkim Szaryszu
Ruiny hradu vo Velkom Šariši
Ruins of castle in Velký Šariš*

*Widok na wzgórze zamkowe
Pohľad na hradný vrch
Castle hill*

Imprezy kulturalne w Wielkim Szaryszu
Kultúrne podujatia vo Veľkom Šariši
Cultural events in Veľký Šariš

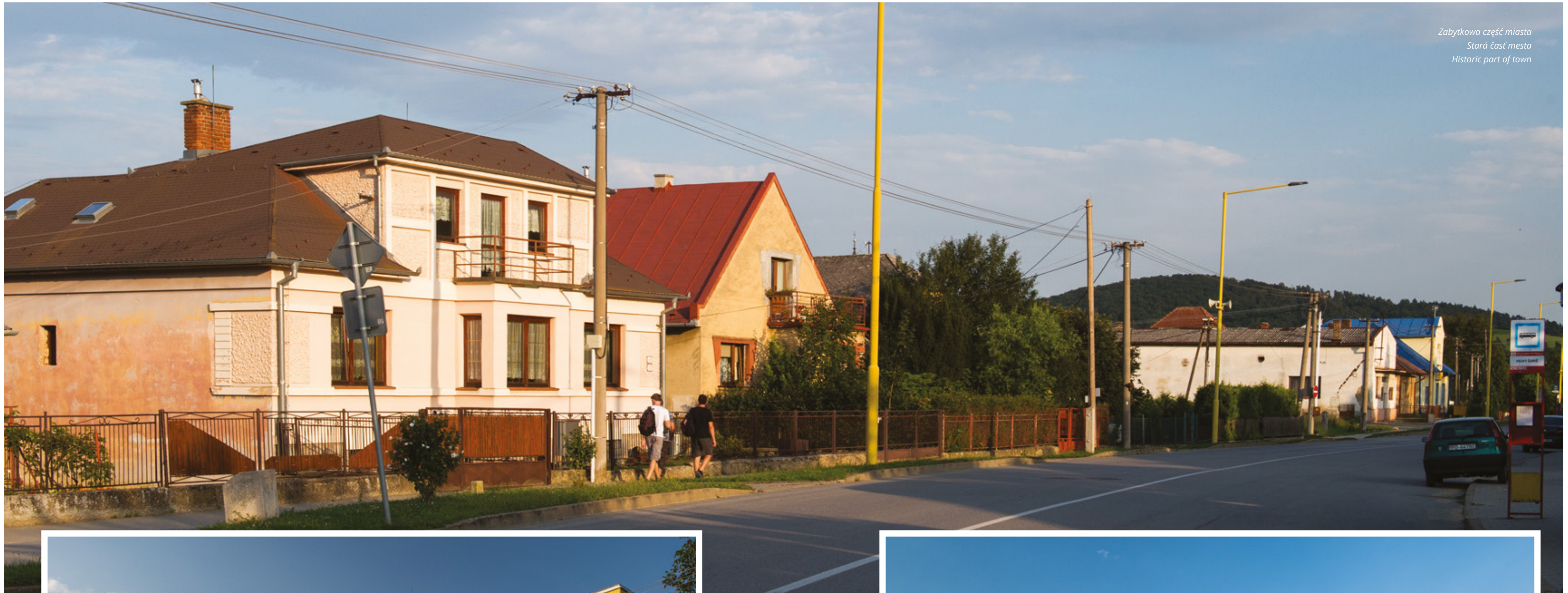

Imprezy patriotyczne w Wielkim Szaryszu
Vlastenecké podujatia vo Veľkom Šariši
Patriotic events in Veľký Šariš

Imprezy kulturalno-sportové w Wielkim Szaryszu
Kulturne a športové podujatia vo Veľkom Šariši
Cultural and sport events in Veľký Šariš

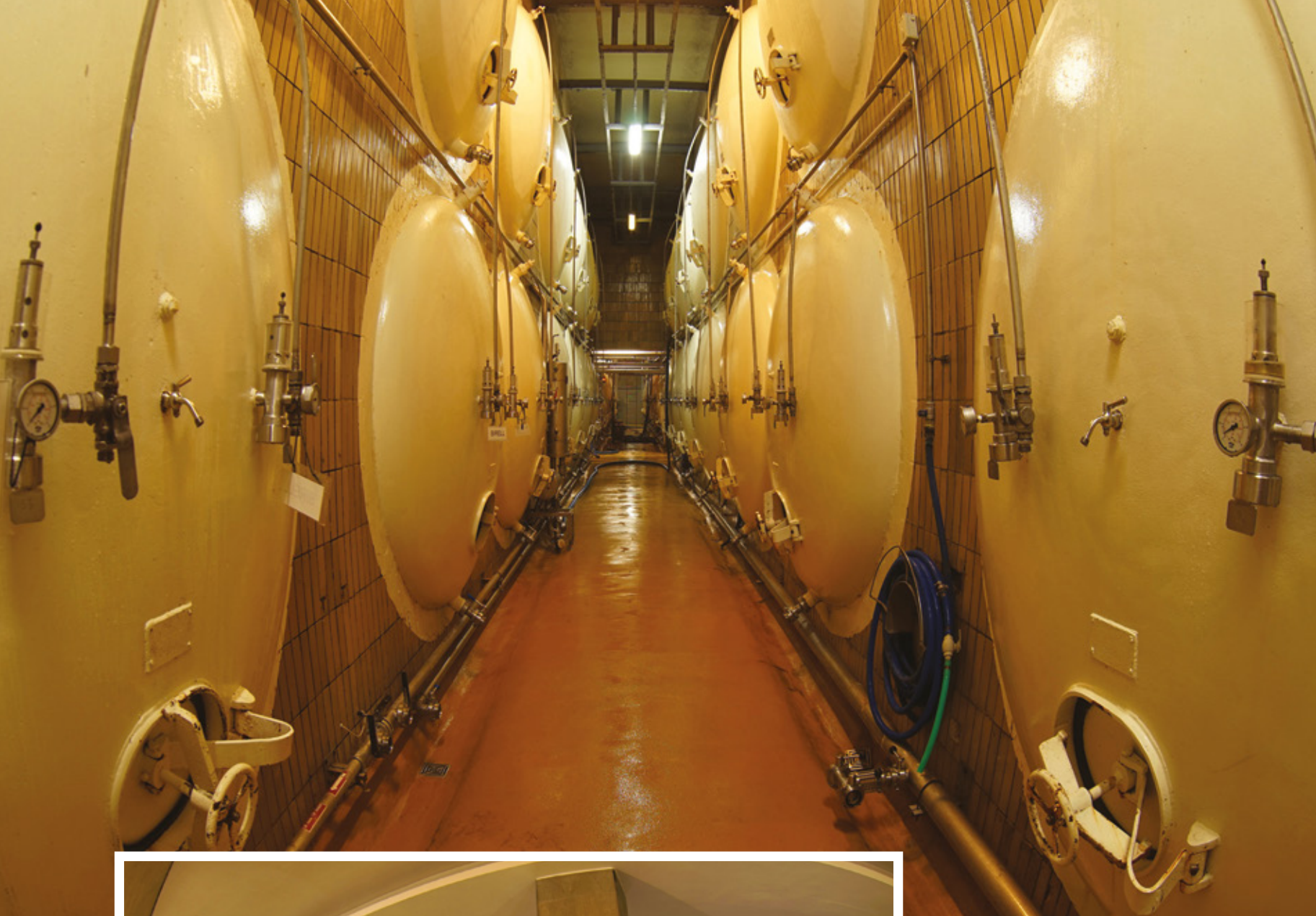
Zabytkowa część miasta
Stará časť mesta
Historic part of town

Nowe osiedle mieszkaniowe
Nové obytné sídlisko
New housing estates

Saris Park
Šariš Park
Šariš Park

*Browar w Wielkim Szaryszu
Pivovar vo Velkom Šariši
Brewery in Velký Šariš*

Interreg
Polska-Słowacja

9 788394 882402

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY